

Kur'an'da Fezlekeler: Tenzil Kavramı Bağlamında Allah (c.c)'in Esmasının Tefsiri

Niyazi BEKİ*

Özet

Tefsir kaynaklarında fezleke konusu önemli bir yere sahiptir. Fezleke, ayetlerin son kelimesi, cümlesi veya ifadesini özetleyen bir kavramdır. Bu makalede özellikle, Konunun unsurları olan fezleke, fâsıla kavramları kısaca açıklanmış, ardından özellikle tenzil bağlamında kullanılan Allah'ın isim ve sıfatlarının yorumlarına yer verilmiştir. Makale, bu açıdan detaylı sayılabilen bir değerlendirme ve kısa bir sonuç kısmından meydana gelmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Fezleke, Allah'ın İsim ve Sıfatları.

The Interpretation of Summaries at the End of the Verses in the Qur'an

Abstract

The statement concept of "fezleke" in the sources of commentary on the Quran is very important subject. In this article, the special emphasis matter is the word, sentence and explanation on the places of the verses of the Qur'an. Particularly is the statement of the names and attributes of Allah that is mentioned with the concept of "tenzil".

Keywords: Qur'an, Fezleke, The Names and Attributes of Allah.

Giriş

Kur'an'da ayetlerin sonlarında yer alan ifadeler, genel olarak ilgili ayet veya ayet grubunda işlenmiş konunun bir özeti mahiyetindedir. Bu özellikleri sebebiyle âlimler tarafından ayetlerin bu son ifadeleri, kelimeleri, cümleleri için fezleke sözcüğü kullanılmıştır.¹ Bu fezlekeler ya Allah'ın isimlerini veya bu isimlerin manalarını, ya da aklı tefekküre sevk etmek için işi akla havale ettiğini gösteren bir ifade tarzını veyahut Kur'an'ın takip ettiği asıl maksatları ile ilgili bir genel prensibi ihtiva etmektedir.

* Doç. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

¹ Misal olarak bkz. Carullah Ebu'l-Kasım Muahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Çavamidi Hakaiki't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1407, c. IV, s. 283; Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nasıruddin Ebu Said el-Beydavî (Ö. 685), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Tah. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut, 1418, c. V, s. 66; Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşi, Tah. İbrahim Muhammed Ebu'l-Fadl, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiye, 1376/1957, c. I, s. 79.

Genel olarak, tefsir kaynaklarında bu konuya gereken ehemmiyet verilmiş olmasına rağmen, özellikle Türkçede bu konuda derli toplu bir çalışma yapılmamıştır.

Bu eksiği telafi maksadıyla oldukça önemli gördüğümüz bu konuyu incelemeyi uygun gördük. Bu makalede, önce söz konusu fezleke ve fâsıllar hakkında kısa bilginin ardından özellikle tenzil kavramı bağlamında kullanılan Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili açıklamalara yer verilecektir.

Bilindiği üzere, Kur'an Allah'ın kelâmı olduğundan, onun isim ve sıfatlarını yansıtan bir özelliğe sahiptir. Allah, kendi isim ve sıfatlarının tecellilerini, maharetlerini şuurlu varlıklara, özellikle de insanlara göstermek için, bu isim ve sıfatlarının birer tezahürü olan iki ayrı kitabı ortaya koymuştur. Birincisi, Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarının bir yansıması ve bir mücessem Kur'an olan kâinat kitabı; ikincisi, ilim ve kelâm sıfatından gelen Kur'an-ı Kerim'dir.

Mücessem Kur'an olan kâinat kitabının kevnî ayetlerinde olduğu gibi, münezzel kitap olan Kur'an'ın muhkem ve müteşabih ayetlerinde de Allah'ın ilmini, hikmetini, kudretini ve daha başka isim ve sıfatlarının tezahürlerini gösteren bir üslup, bir ifade tarzı hâkimdir. İmam Şafii (ö. 204) "Kur'an'ın tamamının Allah'ın fiil, isim ve sıfatlarının şerhi olduğunu"² belirtmiştir. Özellikle ayetlerin sonunda yer alan kelimeler ve fezlekelerinde yer alan Allah'ın isim ve sıfatları, bütün işlerin asıl kaynağı olarak, içinde buldukları konuların özeti mahiyetindedir. Konumuzla alakalı olduğu için öncelikle "fezleke" ile birlikte "fâsıla" kelimesinin manası üzerinde de duracak ve Kur'an yorumundaki yerini açıklayacağız.

1. Fezleke ve Fâsıla Kelimelerinin Anlamı

Fezleke kavramı üzerinde duran alimler, bunun sözlük anlamı yanında terim anlamını, iştikakını da açıklamışlardır. Bu başlık altında bu açıklamaları ve değerlendirmeleri göreceğiz.

el-Firuzâbâdî (ö. 817) *el-Kamusu'l-Muhît* adlı eserinde mastar olarak "fezleketun" sözcüğünü kullanmamakla beraber, fiil olarak "fezleke"yi kullanmış ve "fezleke hisabehu" cümlesini, "Enhâhu ve fereğâ minhu" (hesabını bitirdi) şeklinde açıklamıştır. Fezleke fiilinin nasıl türetildiğine işaret etmek üzere de şunları söylemiştir: "Fezleke: yaptığı hesabın özetini çıkarıp yekûnunu alan kimsenin "fezalike keza ve keza" şeklindeki ifadesinden türetilmiştir".³ Bu ifadeden anlaşılıyor ki, fezleke sözcüğü, detaylandırılmış bir hesabı veya herhangi bir konuyu özetlerken

² ez-Zerkeşî, *el-Burhan*, c. I, s. 6.

³ Mecduddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhît*, Tah. Muhammed Naim el-Arksusî ve Arkadaşları, Mektebu Tahkiki't-Turas fi Müessesetî'r-Risâle, Beyrut/Lubnan, 1426/2005, c. I, s. 950.

kullanılan takip *Fâ'sı* olan "F" ile konuya işaret eden "zâlike" ismi işaretinden türetilmiştir.

ez-Zebidî (ö. 1205) *Tacu'l-Arus'* da kökeni ile alakalı benzer tesbitleri aktararak fezleke kelimesinin, "*Fehrese el-ebvabe fehreseten*" (konuların fihristini yaptı) ifadesi gibi olduğunu (yani, fezleke kelimesinin de *fehrese* kelimesi gibi camid bir isimden türetildiğini) söyler. Ona göre aralarındaki fark; *fehrese*, sonradan Arapçaya girmiş muarrab bir kelimedir; fezleke ise, Arapça kökenli bir kelimedir.⁴

Muasır lügat kitaplarında da fezleke kelimesi, tafsiliden sonra icmal, detaydan sonra özet manasına geldiği belirtilmiş, hesapla ilgili olarak kullanıldığı gibi, değişik konular için mesela, "*fezleketu'l-kelam/fezleketu'l-mevdu'/fezleketu'l-kitab*" (sözün fezlekesi/konunun fezlekesi/kıtabın fezlekesi) şeklinde de kullanıldığı söylenmiştir.⁵ Bedi' ilminde bu tür fezlekelere "cem' sanatı" denir. Birden ziyade lafza ait medlulleri bir tek hükümde birleştirmek demektir.⁶

Asıl konumuz olan fezleke kavramının tefsir kaynaklarındaki geniş açıklamasına geçmeden önce, "fâsıla" kavramına da kısaca değinmekte fayda vardır. Bilindiği üzere, fezleke gibi fâsıla kavramı da ayet sonları ile ilgilidir. Ayetlerin sonunda yer alan kelimelere "fâsıla" denilmektedir. Fâsıla kelimesi "F-S-L" kök harflerinden türemiş müennes ismi faildir. Halil b. Ahmed (ö. 170)'in bildirdiğine göre, "fasl" kelimesi iki şey arasındaki boşluk demektir. Bir cesedin fasılları, mafsalların bulunduğu yerlerdir.⁷ Hud Sûresi ile Fussilet Sûresi'nde yer alan "Fussilet" (ayetleri tafsil edildi) ifadesindeki tafsil veya fasl, Kur'an ayetlerinin lafız ve manalarının açık olması yanında, ayetlerinin fâsıllarla birbirinden ayrılması manasına da gelir.⁸

Şu bir hakikattir ki, ayetlerin fâsılları, birçok hikmete binaen söz konusu edilmiştir. Ayetlerin şiirsel ritimleri, kafiyelerdeki ses uyumu gibi bazı hikmetler yanında belki de en önemli bir hikmeti de ayetin manasını özetlemesidir. Çünkü böyle bir özet, okuyucunun hafızasında daha kolay yer edecektir. ez-Zerkeşi'nin bildirdiğine göre, ez-Zemahşeri *el-Keşşaf*'ında, bir fâsılanın ayetin manasıyla irtibatı olmaksızın kullanılmış olması düşünülemez. Böyle manadan yoksun, sırf lafzi bir

⁴ Ebu'l-Feyd Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Tah. Hayet, Daru'l-Hidaye, t.y., c. XXVII, s. 293.

⁵ Dr. Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer (ö. 1424), *Mu'cemu'l-Lügati'l-Muasıra*, Âlemu'l-kütüb, 1429/2008, c. III, s. 1683.

⁶ Bkz. Kaya Mehmet Bilgegil (ö. 1987), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitap Evi, İstanbul, 1982, s. 283.

⁷ el-Halil b. Ahmed Ebu Abdurrahman el-Ferahidî, el-Basrî, *Kitabu'l-Ayn*, Tah. Dr. Mehdi el-Mahzumî, Dr. İbrahim es-Sameraî, Daru ve Meketebetu'l-Hilal, yer yok, t.y., c. VII, s. 126.

⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan Fahrüddin er-Razî (ö. 606), *Mefatihü'l-Çayb*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1420, c. XVII, s. 313; el-Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, c. V, s. 66.

cinas, bir ses uyumu hatırı için yer verilen bir fâsılanın –belagat ilmi açısından- hiçbir kıymeti yoktur⁹

el-Bakillanî (ö. 403) de (er-Rummani'den naklen) bu konuda şu ifadelere yer vermiştir: “Kur’an’da seci yoktur, fâsıla vardır. Çünkü seci bir kusurdur, manaya bakmaz, bilakis mana seci sanatına bağlı olarak gerçekleşir. Fasılalar ise, manalara bağlı olarak gerçekleşir. Belagat ve hikmetin gereği de budur”.¹⁰ el-Bakillanî’ye göre, fasılalar bir nevi i’caz parıltılardır.¹¹

Ayet sonundaki kelimelerin, hem ayetin genel anlamı ile ilişkisi hem de konu bağlamındaki mana inceliği sözkonusudur. Bu hususu, Meryem Sûresi’nin “Gün gelecek, Allah’a karşı gelmekten sakınan müttakileri, Rahman tarafından ağırlanacak konuk heyet olarak toplayacağız” mealindeki 85. ve “Suçluları da susuz olarak o yakıcı cehenneme süreceğiz” mealindeki 86. ayetin tefsirine dair müfessirlerin açıklamalarında görebiliriz.

ez-Zeccac (ö. 311), bu ayetlerde yer alan “vefd” kelimesinin “Atlı olarak gelen, ikramlara mazhar olan, güzel ağırlanan bir heyet”, “vird” kelimesinin ise “oldukça susamış ve yaya yürümek zorunda kalmış kimseler” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹²

es-Semerkindî (ö. 373) ve ez-Zemahşeri (ö. 538) de cennetlikler için “vefden” kelimesi, cehennemlikler için ise “virde” kelimesinin kullanılmasındaki mana inceliğini şöyle açıklamışlar: Vefd kelimesi, vardıkları kralların yanında kendilerine değer verileceğini, ikramlarda bulunulacağını bilen ve bu beklenti içerisinde onların huzuruna çıkan saygıdeğer heyetler için kullanılır. İşte bu ayette, Yüce Allah’ın huzuruna vardıkları zaman kendilerine ikram ve i’zazda bulunulacağını bilen ve bu beklenti içerisinde mahşerde O’nun huzuruna varacak olan takva sahipleri için vefd sözcüğünün kullanılması, bu manaya delâlet etmesi içindir. Nitekim Hz. Ali ayetteki “vefd”in “yaya değil, süvari olarak yolculuk yapan saygın bir heyet” olduğunu belirtmiştir.¹³ Cehenneme sevk edilmek üzere, çağrılan inkârcılar için kullanılan “vird” sözcüğü de pek manidar düşmüştür. Çünkü vird kelimesinin etimolojik anlamı, su almaya gitmektir. Su almaya gidenler ise susamış kimselerdir. İşte ayette, cehennemlikler için kullanılan bu kelime, kâfirlerin, kendilerine değer verilmeyen,

⁹ ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. I, s. 72.

¹⁰ Ebu Bekir b. et-Tayyib el-Bakillanî, *İ’cazu’l-Kur’an*, Tah. Seyyid Ahmed Sakar, Daru’l-Maarif, Kahire, 1997, s. 12.

¹¹ el-Bakillanî, *İ’cazu’l-Kur’an*, s. 284.

¹² Ebu İshak, İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccac, *Maani’l-Kur’an ve İ’rabuhu*, Beyrut, 1408/1988, c. III, s. 346.

¹³ ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, c. III, s. 42.

hafife alınan, yaya ve susuz kalmış bir sürü gibi cehenneme sevk edileceklerini belirtmek için tercih edilmiştir.¹⁴

el-Hafacî (ö. 1069), "fezleke" ile "netice" kavramlarını karşılaştırmış ve ikisi arasında fark olduğu kanaatini belirtmiştir. O bu konuda Beydâvî'nin bir ifadesini değerlendirirken bu farka değinmiştir. Beydâvî, Bakara Sûresi'nin "Onlar, sağır, dilsiz ve kördürler. Onun için hakka dönmezler" mealindeki 18. ayeti için, "bu ayet (bir önceki ayette yer alan 'Bunların durumu, aydınlanmak için ateş yakan bir kimsenin durumuna benzer. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların gözlerinin nurunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır, onlar da göremez olurlar' şeklindeki) "temsilin Fezlekesi ve Neticesi" olduğunu"¹⁵ belirterek, fezleke ile neticeyi aynı anlamda kullanmıştır. Buna mukabil, Muhaşşi el-Hafacî, ikisi arasında fark olduğunu belirtmiştir. Ona göre, tafsilli, detaylı bir ifadenin sonunda gelen bir icmal, bir özet, fezleke olarak adlandırılır. Tafsilli bir ifadeyi özetlemekten ziyade, daha önce geçen bir ifadenin gereği olarak ortaya çıkan zorunlu sonuç cümlesine netice denir.¹⁶

İbn Aşur (ö. 1393)'a göre, fezleke kelimesi sonradan türetilmiş muarrab bir kelimedir. Arap edebiyatında işitilmiş bir sözcük değildir. Bu kelime daha çok sayılarla ilgili yekûnlar için kullanılır. Her ne kadar bazı yerlerde "zâlîke" yerine, ("Tilke aşeretun kâmile" ayetinde olduğu gibi) "Tilke" kullanılıyor olsa da, yine de fetleke değil, fezleke kullanılır ve "Tilke aşeretun kâmile" ayetinin bir fezleke olduğu ifade edilir.¹⁷

2. Tefsirlerde Fezleke

Müfessirler *fezleke* sözcüğünü bir ayetin, ayet grubunun veya belli bir konuyu açıklayan ifadelerin sonunda yer alan ve konuyu özetleyen cümleler için kullanmışlardır. Demek ki fezleke, bir ya da birkaç ayet için olabildiği gibi, tam bir sûre için de geçerli bir özet, bir açıklama olabilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla müfessirler arasında fezleke sözcüğünü ilk defa kullanan ez-Zemahşerî'dir. O, Duhan Sûresi'nin 58. ayetinde yer alan "Biz Kur'ân'ı, insanlar iyi anlayıp ibret alsınlar diye, senin dilinle indirerek anlaşılmasını

¹⁴ Nasr b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulum*, Beyrut, t.y., c. II, s. 387; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. III, s. 43.

¹⁵ el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzil*, c. I, s. 50-51.

¹⁶ Şihabuddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Mısırî el-Hafacî, *Hâşiyetu's-Şihab ala Tefsiri'l-Beydâvî (İnâyetu'l-Kadî ve Kifâyetu'r-Râdi ala Tefsiri'l-Beydâvî)*, Daru's-Sadır, Beyrut, t.y., c. I, s. 386.

¹⁷ İbn Aşur eserinde onlarca defa FEZLEKE sözcüğünü kullanmıştır. Örnek için bkz. İbn Aşur Muhammed b. et-Tahir b. Muhammed et-Tunisi, *Tahriru'l-Mana's-sedid ve Tenviru'l-Akl'l-Cedid min Tefsiri'l-Kitabi'l-Mecid (et-Tahrir ve't-Tenvir)*, Tunus, 1984, c. II, s. 228.

kolaylaştırdık” mealindeki ayetin, ilgili sûrenin tamamı için bir fezleke olduğunu söylemiştir.¹⁸

Yine tespit edebildiğimiz kadarıyla, Zemahşerî’den sonra fezleke sözcüğünü el-Kadi el-Beydâvî kullanmıştır. el-Beydâvî (ö. 685), Bakara Sûresi’nin 196. ayetinde yer alan “Kurbanlık temin edemeyen kimse, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman memleketinde olmak üzere tam on gün oruç tutar” mealindeki cümleyi açıklarken, “aşeretun kâmile/tam on gün” ifadesi, “hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi gün” şeklindeki toplama ile ilgili hesap tablosunun bir fezlekesi olduğunu belirtmiştir.¹⁹

el-Beydâvî, fezleke kavramını, “fezleketu’t-temsîl” (bir hakikati temsil üslubuyla anlatan Kur’an’ın ilgili ifadesinin özeti/fezlekesi),²⁰ “fezleketu’l-kadiyye” (Kur’an’da herhangi bir münasebetle anlatılan bir kıssadan sonra, önemli bir hükmü ifade etmek üzere kullanılan fezleke),²¹ “fezleketu’t-takrîr” (bir konudaki yeni bir hükmü açıklayan ve onun karara bağlandığını açıklayan bir ifadeyi tekit ve takrir eden bir fezleke),²² “fezleketu’l-hisab” (içinde hesapla ilgili sayıların bulunduğu bir ifadeyi özetleyen fezleke),²³ “fezleketu’s-sûre” (bütün bir sûrenin hedefine işaret etmek üzere kullanılan fezleke)²⁴ şeklinde değişik unvanlarla isimlendirmiştir.

Ebu Hayyan (ö. 745), Şihabuddin el-Halebî (ö. 756), sadece Fussilet Sûresi’nin “O, yerin üstünde yüce dağlar yarattı, orayı bereketli kıldı ve orada ihtiyaç sahipleri için gıdalarını, bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde takdir etti, düzenledi” mealindeki 10. ayetini açıklarken, fezleke kavramına yer vermişlerdir. Bunu da Zemahşerî’nin ilgili ayetin yorumunu yaparken: “tam dört günde’ ifadesi, Allah’ın yeryüzünü ve içindekileri yarattığı süreyi açıklayan bir fezlekedir” şeklinde kullandığı ifadeyi aynen iktibas ettikleri için, orada yer alan fezleke kavramını – Zemahşerî’den bir iktibas olarak-kullanmışlardır.²⁵

ez-Zerkeşî (ö. 794), ayetlerin fezlekelerinde yer alan Allah’ın isim ve sıfatlarının zikredilmesinin birçok hikmetinin olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu fezlekeler ayetin genel manasıyla son derece iç içedir. Âdetâ bu fezleke olmasa ayetin manası noksan kalacağını belirterek “temkin” kavramıyla ifade ettiği bu hikmeti, aşağıda meali takdim edieln şu ayeti misal vererek anlatmıştır. “Allah, o kâfirleri,

¹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. IV, s. 283.

¹⁹ el-Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil*, c. I, s. 130.

²⁰ el-Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil*, c. I, s. 51.

²¹ el-Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil*, c. I, s. 104.

²² el-Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil*, c. I, s. 128; c. 3, s. 16.

²³ el-Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil*, c. I, s. 130.

²⁴ el-Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil*, c. V, s. 104.

²⁵ Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endulusî, *el-Bahru’l-Muhît Fi’t-Tefsîr*, Tah. Sıdkî Muhammed Cemil, Daru’l-fikr, Beyrut, 1420, c. IX, s. 287; Ahmed b. Yusuf b. Abdu’d-Daim Şihabuddin Ebu’l-Abbas es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn fi Ulumi’l-Kitabi’l-Meknûn*, Tah. Dr. Ahmed Muhammed el-Harrat, Daru’l-Kalem, Dimaşk, t.y., c. IX, s. 509.

elleri boş olarak, kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Müminlerin savaşmasına hacet bırakmadı. Herkes anladı ki Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir".²⁶ ez-Zerkeşi'ye göre, bu ayette "Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir" mealindeki ifadede yer alan Allah'ın Kavî ve Azîz isimleri zikredilmemiş olsaydı, müminler de inkârcıların itikatlarının tesirinde kâfirler için söz konusu olan Hendek savaşının hezimetini esen rüzgâr ve fırtınalar gibi sebeplere isnat edebilirlerdi. Ve zihinlerde ayetin başında zikredilen rüzgârlar, savaşın galibi ilan edilecekti. Böyle bir anlayış tevhit inancına tamamen aykırı olduğu için, "(Allah) Müminlerin savaşmasına hacet bırakmadı" mealindeki ifadenin hükmüne açıklık getirmek, sebeplerin her işte olduğu gibi, bu olayda da gerçek anlamda etkin ve yetkin olmadıklarını vurgulamak üzere, "Allah Kavîdir, Azîzdir" mealindeki fezlekeye yer verilmiştir.²⁷

ez-Zerkeşi'nin bu konuda verdiği misallerden biri de Kur'an'da peş peşe zikredilen, aşağıda mealleri verilen şu ayetlerdir:

"Görmedin mi ki Allah gökten yağmur indirir de yer yemyeşil olur. Allah Latîftir, Habîrdir (lütuf ve ihsanı boldur, her şeyden haberdardır)".

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nundur ve muhakkak ki Allah Ğanîdir, Hamîddir (zengindir, her türlü övgüye layıktır)".

"Görmedin mi ki Allah yerde olan her şeyi ve Kendi emriyle denizlerde yüzen gemileri, sizin hizmetinize verdi? Yerin üstüne düşmesin diye, göğü O tutuyor. Gök ancak O'nun izniyle düşebilir. Çünkü Allah raûfdur, rahîmdir (çok şefkatli, pek merhametlidir)".²⁸

Bu üç ayetten ilki, "Latîf-Habîr" isimleriyle noktalanmıştır. Çünkü bu ayette Allah'ın yağmur indirerek yerden bitkiler çıkarmak sûretiyle insanlara büyük lütufta bulunduğu işaret edilmiştir. Latîf ismi, Allah'ın bu lütuflarına işaret ettiği, Habîr ismi ise, onun insanlar için neyin yararlı olduğundan hakkıyla haberdar olduğunu gösterdiği için bu fezleke de yer almıştır.

İkinci ayette ise, yerde ne var gökte ne varsa hepsinin Allah'a ait olduğu bildirilmiştir. Ancak, mülk sahibi olmak, insanların örfünde bir ihtiyacı giderdiği için önem arz eder. Allah hakkında böyle bir vehmin yersizliğine işaret etmek için "Ğanî" ismine yer verilmiştir. Bu ismin zikredilmesiyle, Allah'ın mülk sahibi olması, onun kendi ihtiyacını değil; muhtaç olanların ihtiyacını gidermeye yönelik olduğuna işaret edilmiştir. Hiçbir ihtiyacı, hiçbir menfaati söz konusu olmadığı halde, yaratıklarına, özellikle insanlara ikramlarda bulunuyor olması, karşılık beklemeden kullarına ihsan ediyor olması, Allah'ın bütün kulları tarafından övülmeyi hak etmiş olduğunu gösterir. İşte "Hamîd" ismi de bu hususa işaret etmek için burada yer almıştır.

²⁶ el-Ahzab, 33/25.

²⁷ Bkz. ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. I, s. 79.

²⁸ el-Hac, 22/63-65.

Üçüncü ayette ise, insanların tüm ihtiyaçlarının giderilmesi için, yerde bin bir çeşit nimetlerin sergilendiği, denizlerden istifade etmeleri için gemilerin yaratıldığı, gök kubbesinin -insanların meskeni olan- yerin üzerine düşme riski bulunmayan sağlam bir tavan yapıldığı vurgulanmıştır. Bu kadar iyiliklerin, ikram ve ihsanların gerekçesinin belirtilmesi adına, ayet "Rahîm, Raûf" isimleriyle hitama erdirilmiştir. Demek ki, bu kadar iyilik bir beklenti içerisinde olmaksızın yapılmış olması, Allah'ın sonsuz rahmet ve şefkatinin göstergesidir.²⁹

Ebu Bekir el-Bikaî (ö. 885) de tefsirinde Fezleke kelimesini en çok kullanan müfessirlerden biridir.³⁰ el-Bikaî, fezleke kelimesinden fiil türetmiş ve onu "fezlekehu" şeklinde müteaadi olarak kullanmıştır.³¹

Ebu's-Suud (ö. 982) da tefsirinde, fezleke sözcüğünü oldukça fazla kullanmakla dikkati çekmektedir.³² Ebu's-Suud bu konuda Beydâvî'yi takip etmiş, o da onun gibi fezlekeleri: "Fezleketu't-temsîl",³³ "Fezlektu'l-kadiyye",³⁴ "Fezleketu't-takrir",³⁵ "Fezleketu'l-hisab",³⁶ "Fezleketu's-sûre"³⁷ şeklinde değişik unvanlarla isimlendirmiştir. Ebu's-Suud, bazen fezlekeyi genel bir ifadeyle daha önce geçen konunun muhtevasına gönderme yapar. Örneğin, Hicr Sûresi'nin 49-50. ayetlerinde yer alan "Kullarıma haber ver ki gafur, rahîm Ben'im. Bununla beraber azabım da elim mi elim!" mealindeki ayeti "fezlektun lima selefê" diyerek açıklamıştır.³⁸

Keza, Kehf Sûresi'nin 82. ayetinde yer alan "İşte hakkında sabır gösteremediğin konuların tevili budur" mealindeki ayetin ifadesini "fezleketun lima tekaddeme" şeklinde değerlendirmiştir.³⁹

Son dönem müfessirlerinden Muhammed Reşid Rıza (ö. 1354)⁴⁰ ve el-Merağî (ö. 1371)⁴¹ de tefsirlerinde, fezleke kelimesini detaylı olarak tafsil edilen bir konuyu özetleyen bir ifade manasında kullanmışlardır. Reşid Rıza, "De ki: Kimdir sizi gökten ve yerden rızıklandıran? Kimdir kulaklarınızı ve gözlerinizi yaratan? Kimdir ölüden

²⁹ ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, c. I, s. 81.

³⁰ Örnekler için bkz. Ebu Bekir, İbrahim b. Ömer b. Hasan el-Bikaî, *Nazmu'd-Durer fî Tenasübi'l-Âyâtî ve's-Süver*, Daru'l-Kitabi'l-İslamî, Kahire, t.y., c. II, s. 109, 145; c. VII, s. 44, 109, 218; c. VIII, s. 162.

³¹ el-Bikaî, *Nazmu'd-Durer*, c. XXII, s. 360.

³² Örnekler için bkz. Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmadî, *İrşadu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaâyâ Kur'ân'il-Kerîm*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I, s. 154; c. III, s. 233; c. IV, s. 142; c. V, s. 40; c. VIII, s. 66.

³³ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. V, s. 40.

³⁴ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. I/154.

³⁵ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. III, s. 233.

³⁶ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. I, s. 207.

³⁷ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. VIII, s. 66.

³⁸ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. V, s. 80.

³⁹ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. V, s. 239.

⁴⁰ Örnekler için bkz. Muhammed Reşid b. Ali Rıza el-Huseynî, *Tefsiru'l-Menar*, el-Heyetu'l-Misriyetu'l-Âmmetu li'l-Kitab, yer yok, 1990, c. II, s. 358; c. XI, s. 293, 391; c. XII, s. 133, 190.

⁴¹ el-Merağî de eserinde, konuyu özetleyen ayetlerin son cümleleri için FEZLEKE sözcüğünü kullanmıştır. Bkz. Ahmed b. Mustafa el-Merağî, *Tefsiru'l-Merağî*, Şirketu ve Matbaatu Mustafa el-Babî el-halebî, Mısır 1365/1946, c. XIII, s. 86-87; c. XIV, s. 30; c. XX, s. 55; c. XXII, s. 118; c. XXV, s. 120.

diriyi, diriden ölüyü çıkaran. Kimdir bütün işleri çekip çeviren, kâinatı yöneten. "Allah!" diyecekler, duraksamadan: De ki: "O halde sakınmaz mısınız O'nun cezasından? İşte bunları yapan Allah'tır sizin Hak olan gerçek Rabbiniz!"⁴² ayetlerini açıklarken, "İşte bunları yapan Allah'tır sizin Hak olan gerçek Rabbiniz.". cümlesini "fezleketu ma tekaddeme" (daha önce geçen hakikatlerin fezlekeleridir) der ve bunu da şöyle açıklar: Yani; bütün bu işleri yapan, yaratan Allah'tır. Bütün nimetleri size lütfeden, sizin işlerinizin tedbirini gören ve siz terbiye eden Rabbinizdir. Ve bütün bu gerçekleri, bu değişmez hakikatleri ortaya koyan varlığı değişmez olan Hak'tır.⁴³

el-Merağî de fezleke sözcüğünü kullanmadan, ilgili ayetlerin "İşte bunları yapan Allah'tır sizin Hak olan gerçek Rabbiniz" mealindeki ifadesini tıpkı Reşid Rıza gibi açıklamıştır.⁴⁴

İbn Aşur'un tespitlerine göre, fezleke aynı ayetin bir cümlesi olabildiği gibi, daha önce geçen değişik ayetler için de söz konusu olabilir. Mesela, Maide Sûresi'nin 61, 64, 80. ayetlerinde Yahudilerin İslam'a ve Müslümanlara karşı sergiledikleri düşmanlık ve çirkin tavırlarına işaret edilmiştir. Sûrenin 51. ayetinde ise, Yahudilerle birlikte Hıristiyanların da dost edinilmemesine vurgu yapılmıştır. Burada Hıristiyanların düşmanca bir tavır içinde oldukları belirtilmemekle beraber, yine de İslam'a karşı sergiledikleri olumsuz tavırları ortaya konulmuştur. Bu yüzdendir ki, bu ayette her iki din mensuplarının da dost edinmemeleri için Müslümanlara uyarıda bulunulmuştur. Sûrenin "Sen, iman edenlere, düşmanlık besleme bakımından onların en şiddetlilerinin Yahudiler ile müşrikler olduğunu görürsün. Müminlere sevgi bakımından en çok yakınlık duyanların ise 'Biz Nasâra'yız (Hıristiyanız)' diyenler olduğunu görürsün. Bunun sebebi, onlar arasında bilgin keşişlerin ve dünyayı terk etmiş rahiplerin bulunması ve onların kibirlenmemeleridir" mealindeki 82. ayeti ise, ehl-i kitabın bu iki grubunun olumsuz durumlarını özetleyen bir fezlekedir.⁴⁵ Ancak burada şuna dikkat çekmek gerekir ki, ayette Hıristiyanların Müslümanlara karşı tavırları hakkında olumlu sayılabilecek bir ifadenin yer alması, İbn Aşur'un bu tespitinin gücünü -bu noktada- kırar mahiyettedir.

Söz konusu fezlekeler Risâle-i Nur'da değişik maddeler halinde incelenmiştir. Bu maddeleri şöyle özetlemek mümkündür:

Bediüzzaman Said Nursi (ö. 1960) de eserlerinde, fezlekelerin yorumu konusuna özellikle değinmiştir. Bediüzzaman'a göre fezlekeler, Kur'an'a mahsus harika ve bedî bir üslûbun göstergesidir. Bu fezlekeler ya Allah'ın isimlerini veya bu

⁴² Yunus, 10/31-32.

⁴³ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c. XI, ss. 290-293.

⁴⁴ el-Merağî, *Tefsiru'l-Merağî*, c. XI, s. 99-101.

⁴⁵ İbn Aşur, *Tahriru'l-Mana's-Sedid*, c. VII, s. 5.

isimlerin manalarını, ya da aklı tefekküre sevk etmek için işi akla havale ettiğini gösteren bir ifade tarzını veyahut Kur'an'ın takip ettiği asıl maksatları ile ilgili bir genel prensibi ihtiva etmektedir.⁴⁶

Onun bu yaklaşımını yakından görmek için Allah'ın isim ve sıfatlarının bulunduğu bir fezlekeye dair yaptığı yorumunu görmekte fayda vardır. Said Nursi, "De ki: Kimdir sizi gökten ve yerden rızıklandıran? Kimdir kulaklarınızı ve gözlerinizi yaratan? Kimdir ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran. Kimdir bütün işleri çekip çeviren, kâinatı yöneten. "Allah!" diyecekler, duraksamadan: De ki: "O halde sakınmaz mısınız O'nun cezasından? İşte bunları yapan Allah'tır sizin Hak olan gerçek Rabbiniz"⁴⁷ mealindeki ayetler hakkında özetle şu yoruma yer vermiştir: İnsanların nazarına sunulan Allah'ın güzel işlenmiş sanatının bazı motiflerinin açılıp teşhir edilmesinden sonra, tekrar isimler içerisinde toplanıp gösterilmiştir. Gerçekten bu ayetin birinci ve dördüncü cümlesi "Allah" lafza-i celâle bakar. İkinci cümlesi "Rab" ismine, üçüncüsü ise "el-Hak" ismine bakar. Said Nursi, bu ayetlerin fezlekesini daha detaylı bir şekilde ele almakta ve fezleke ile ayetlerin ifadeleri arasındaki ince münasebetlerini genişçe açıklamaktadır.⁴⁸

Kısa Bir Değerlendirme

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, Kur'an'da ayetlerin sonlarında yer alan kelimeler, cümleler, ifadeler, genel olarak ilgili ayet veya ayet grubunda işlenmiş konunun bir özeti mahiyetindedir. Bununla beraber fezlekeler, bazen bir sûrenin tamamını belli bir cihette özetlemek, sûrenin asıl maksadına dikkat çekmek ve bir neticeyi ortaya koymak için de kullanılır. Nitekim Beydâvî, "Biz Kur'an'ı, insanlar iyi anlayıp ibret alsınlar diye, senin dilinle indirerek anlaşılmasını kolaylaştırdık" mealindeki Duhan Sûresi'nin sondan bir önceki ayeti olan 58. ayetinin, ilgili sûrenin bir fezlekesi olduğunu belirtmiştir.

"Fezleke" kavramı Zemahşeri'yle birlikte tefsir kaynaklarına girmiştir. Daha önceki müfessirler de ayetlerin sonlarında yer alan cümleler hakkında aynı manaya gelen ifadelere yer vermekle beraber, bir kavram olarak fezleke sözcüğünü kullanmamışlardır. Zemahşeri'den sonra eski ve yeni müfessirlerden pek çoğu fezleke konusunu önemsemiş ve bu kavramı kullanmıştır. Bazı müfessirlerin belirttikleri gibi Kur'an'ın fezlekeleri, özellikle ilgili konuyu Allah'ın esma ve sıfatlarıyla özetleyen fezlekeler, birer i'caz parıltısıdır.

⁴⁶ Bkz. Said Nursi, *Sözler*, 25. Söz, 2. Şule.

⁴⁷ Yunus, 10/31-32.

⁴⁸ Said Nursi, *Sözler*, 25. Söz, 2. Şule, 2. Nur.

3. Tenzil Kavramı Bağlamında Allah (c.c)'in Esması ve Sıfatı

Böyle bir başlığın seçilmesi, Kur'an'ın indirilişini ifade eden tenzil kavramı bağlamında kullanılan esma ve sıfatın büyük bir önemi haiz olmasındandır. Hakikaten, Kur'an'ın –tenzil sözcüğüyle– Allah tarafından indirildiği ifade edilirken, özellikle seçilen bazı isim ve sıfatların kullanılması, vahyin kaynağını göstermekle birlikte, sözkonusu esma ve sıfatın Kur'an'da yansımalarının da olduğuna bir işaretir. Söz gelişi, “Kur'an Aziz ve Hakîm olan Allah tarafından indirilmiştir” ifadesiyle, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğu vurgusu yanında, onun hiçbir yönden kendisine batılın, yanlışın yaklaşamayacağı kadar izzetli ve hikmetli bir kitap olduğu da ders verilmektedir.

Bu başlık altında özellikle tenzil kavramı ile birlikte kullanılan esma ve sıfatların hangileri olduğu ve manaya olan katkılarının neler olduğunu tahlil edeceğiz. Bu isim ve sıfatları şöyle sıralayabiliriz: Hâlık, Rabbu'l-âlemin, Azîz, Rahman, Rahîm, Alîm, Hakîm, Hamîd İsimleri. Bu isim ve sıfatların özellikle tenzil ile birlikte kullanılmasının manası üzerinde durmayı amaçlayan bu çalışmada ayrıca söz konusu tamlamaların veya ifadelerin buldukları sûre ve ayetlerle olan ilişkileri, Kur'an'ın bütünlüğü içerisindeki anlamlarına da değinilerek kapsamlı bir mana tahlili yapılacaktır.

Kur'an'da, “Kur'an'ın indirilmesi”yle ilgili olarak kullanılan tenzil kavramı 14 defa geçmektedir. Ancak bu kavramın Allah'ın isim ve sıfatlarıyla birlikte kullanıldığı yerlerin sayısı ise, 12'dir. Bu kavramın geçtiği sûreler şunlardır: Tâ-Hâ, Şuara, Secde, Yasin, Zümer, Mümin, Fussilet (2 defa), Câsiye, Ehkaf, Vakıa, Hakka. Ve bu sûrelerin hepsi Mekkîdir.

3.1. Hâlık İsmi

“Tâ-Hâ. Ma enzelna aleyke'l-Kur'ane li teşka, illa tezkireten li men yahşâ, *tanzilen mimmen haleka'l-arda ve's-semavâti'l-ulâ*”. Yani: “Kur'an'ı sana, meşakkat çekip, sıkıntıya giresin diye indirmedik. O ancak, Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye, yeri ve yüce gökleri yaratan (Allah) tarafından indirilmiştir”.⁴⁹

Burada tenzil kelimesi, Hâlık isminin kök harfleri olan “HLK” fiili ile kullanılmıştır. Her ne kadar açık bir isim zikredilmese de tenzil bağlamında Hâlık isminin faaliyetinden bahsedildiği için bu ismin incelenmesi de tarafımızdan uygun görülmüştür.

⁴⁹ Tâ-Hâ, 20/1-4.

“*Haleka*”nın lügat manası, bir şeyi takdir etmek, inşa öncesi hazırlık yapmak, inşa etmek, yapmak manasına gelir. Allah’ın ismi olarak Hâlık kelimesi, yaratan, inşa eden, tamamlayan, tedbir eden anlamına gelir.⁵⁰

Bu ayette, Kur’an’ın yerin ve göklerin yaratıcısı tarafından indirildiğine dikkat çekilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, kâinatın yaratılması ile vahyin indirilmesi arasında bir ilişki vardır. İlk inen Alak Sûresi’nin ilk ayetinin “**Yaratan** Rabbinin adıyla oku” mealinde olması da bu ilişkinin varlığını pekiştirmektedir.

Fahrüddün er-Razî (ö. 606), bu ayeti tefsir ederken, Kur’an’ın tenzili ile göklerin ve yerin yaratılması arasındaki ilişkiyi şöyle değerlendirmiştir: Burada Kur’an’ın yüce mertebesine ve makamının büyüklüğüne dikkat çekilmiştir. Çünkü bir risâlenin/bir mesajın büyüklüğü, onun muhtevasının yanında onu gönderenin büyüklüğüyle de orantılıdır. Risâle sahibinin büyüklüğü ise, ilim, kudret ve hikmetini gösteren nimet ve sanatının büyüklüğüyle anlaşılır. Risâle sahibinin kendi risâlesini büyük göstermesi, risâleye muhatap olan şahsın onu ciddiye almasına bir vesile teşkil etmektedir. İşte bu ayette Allah, risâle sahibi olarak kendini koca yerküresinin ve yüce göklerin yaratıcısı olarak ilan etmesi, muhataplarına Kur’an’ın azametini göstermeye, insanların onun hakikatlerini tefekkür edip ihtiva ettiği emir ve yasaklarına riayet etmelerini sağlamaya yöneliktir.⁵¹

En-Nahcuvânî (ö. 920) ise, Kur’an’ın tenzili bağlamında kullanılan Allah’ın Hâlık ismi ile Kur’an’ın tenzili arasındaki ilişkiyi özetle şöyle değerlendirmiştir: Tâ-Hâ Sûresi’nin bu ilk ayetlerinde, Kur’an’ın insanlara bir rahmet olduğuna işaret edilmiştir. Ulvî-süfli bütün varlıkların yaratılmasının arka planında görünen amil Allah’ın sonsuz rahmetidir. Onun için burada Kur’an’ı indirenin kâinatı yaratan zat olduğuna vurgu yapılmıştır. Bütün kâinatı yaratan, idare eden, orada yegâne hükümran olan Allah’ın -sonsuz rahmetini gösteren-bu mutlak saltanatının en açık unvanı Rahman ismidir. Bu sebeptendir ki, Yaratıcının tenzilini bildiren ayetin ardından “Onun, Arşa istiva eden/kâinatın idaresini elinde tutan Rahman olduğu”na dikkat çekilmiştir.⁵²

Hâlık isminin ardından “Rahman” isminin zikredilmesi, tenzil ile Hâlık kelimesi arasındaki anlam ilişkisini belirlemede de yardımcı olmaktadır. Gerçekten, burada Hâlık isminin tecellisi olan kâinatın hükümranlığını elinde tutan ve arşa istiva edenin Rahman olduğuna işaret edildiği gibi, Rahman Sûresi’nin başında da “Kur’an’ı Rahman’ın öğrettiği”ne vurgu yapılması, kâinatı yaratmanın arka

⁵⁰ Ebu İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccac, *Tefsiru Esmâillahi'l-Husna*, Tah., Ahmed Yusuf ed-Dekkak, Daru’s-Sakâfeti’l-Arabiye, t.y., c. I, s. 36-37.

⁵¹ Bkz. er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, c. XXII, s. 7-8.

⁵² Nimetullah b. Mahmud (eş-Şeyh Ulvan) en-Nahcuvânî, *el-Fevatihu’l-ilahiye ve’l-mefatihü’l-ğaybiye el-Mu’addıhatu lil’kelimi’l-Kur’aniye ve’l-hikemi’l-furkaniye*, Daru Rikâbî li’n-neşr, Mısır, 1419/1999, c. I, s. 509.

planındaki sonsuz rahmet ile Kur'an'ın tenzilindeki rahmetin kaynağı olan Rahman ismine işaret edilmesi pek manidardır.

İbn Aşur, yaratıcılık vasfı ile Kur'an'ın tenzilin bir arada zikredilmesi arasındaki anlam ilişkisini kısaca şöyle açıklamıştır: Yerin ve göklerin yaratıcısı, her şeyin yaratıcısı anlamına gelir. Kur'an'ın, muhataplarının yaratıcısı tarafından indirildiğinin ifade edilmesi, onların zihninde çok büyük etki yapar. Bu da Kur'an'ın emir ve yasaklarına riayet edilmesini sağlar. Ayrıca, Kur'an'ı indiren Allah'ın bütün kâinatın yaratıcısı olduğu gerçeği onun eşsiz büyüklüğünü gösterir. Kur'an'ı indirenin bu kadar büyük, eşsiz ve nazirsiz olması, Kur'an'ın da büyüklüğünü, eşsizliğini göstermektedir.⁵³

Gerçekten, bir sanatkarın büyüklüğü sanatının güzelliğiyle, bir mimarın mahareti işlediği mimarinin mükemmelliğiyle anlaşılır. Herhangi bir konuya vakıf olan bir kimsenin o konuda sarf ettiği sözlerin de o nispette kıymet ifade edeceği muhakkaktır. Çünkü konusuna vakıf birinin sözleri o konuya münasip bir tonda olacaktır. Bunun gibi, bütün kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın sözleri elbette eşsiz olacaktır. Çünkü yaratan bilir, bilen de konuşur. Yaratması sonsuz ilmine göre olduğu gibi, konuşması da o sonsuz ilminin tezahürü olacaktır.

Demek ki, bu ayetlerde Kur'an'ın büyüklüğüne dikkat çekmek için yerin ve göklerin yaratıcısı olan Allah'ın bu yaratıcı vasfına vurgu yapılmış olması, onun kelamı olan Kur'an'ın haşmetini ve mehabetini göstermeye yönelik bir işarettir.

Kur'an'ın tenzili bağlamında ve sûrelerin tertibi sırasına göre ikinci sırada kullanılan Allah'ın ismi "Rabbu'l-âlemin" dir.

3.2. Rab/Rabbu'l-Âlemin İsmi

Rab isminin lügat manası: Arap dilinde birçok manaya geldiğini belirten et-Taberî (ö. 310), bunlardan önemli gördüğü üçünü şöyle açıklamıştır:

Bulunduğu topluluk tarafından itaat edilen efendi; bir şeyi ıslah eden muslih; bir şeyin sahibi olan kimse. Buna göre, Rabbul-âlemin vasfı, Allah'ın kâinatın eşsiz ve yegâne reisi-seyyidi-efendisi; bütün varlıkların-bütün ihtiyaçlarının gidericisi, onların ıslah edicisi ve her şeyin sahibi, âlem-i emir ve âlem-i halkın yegâne maliki olduğuna işaret eder.⁵⁴

Bu ismin geçtiği yerler:

"Ve innehu le tenzilu rabbi'l-âlemîn/Hiç şüphesiz bu Kur'ân, Rabbu'l-âlemin'in indirdiği bir kitaptır" ⁵⁵

⁵³ İbn Aşur, *Tahriru'l-Mana's-sedid*, c. XVI, s. 184.

⁵⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l-beyan fi Ta'vili ayi'l-Kur'an*, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000, c. I, s. 141-142.

⁵⁵ eş-Şuara, 26/192.

“Tanzilu'l-kitabi la reybe fihî min rabbi'l-âlemîn/Bu kitabın, âlemlerin Rabbi tarafından indirildiğinde hiç şüphe yoktur” .⁵⁶

“Tenzilun min rabbi'l-âlemin/Rabbülâlemin tarafından indirilmiştir” .⁵⁷

“Tenzilun min rabbi'l-âlemin/Rabbülâlemin tarafından indirilmiştir” .⁵⁸

Kur'an'daki tertip sırasına göre, Besmeleden sonra ilk ayetin –meal olarak- “Âlemlerin **Rabbine** hamdolsun” şeklinde başlaması, son sûre olan Nas Sûresi'nin ilk ayetinin “De ki: insanların **Rabbine** sığınıyorum” mealinde olması; keza, nüzul sırasına göre ilk inen ayetin “Yaratan **Rabbinin** adıyla oku”⁵⁹ mealinde olması, son inen sûre Nasr Sûresi'nin son ayetinin “**Rabbini** hamd ile tesbih et” mealinde olması, teşri kitabı olan Kur'an ile tekvin kitabı olan kâinat arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Yani, âlemlerin Rabbi olan Allah, her semaya ne yapması gerektiğini vahyederek⁶⁰ tekvini kanunlarla kâinatın nizam ve intizamını sağladığı gibi, teşrii kanunların kaynağı olan Kur'an'ı indirmekle de fert ve toplum bazında insanların hayatlarını tanzim etmeyi hedeflemiştir. Şu kadar var ki, tekvinî kanunlar, bütün varlıklar tarafından olduğu gibi uygulandığı halde, imtihandaki fırsat eşitliğinin sağlanması için insana verilen özgür iradeye izin verildiği için, teşrii kanunlara uyanların yanında isyan edenler de vardır.

Bu bağlamda tenzil kelimesinin Rabb ismi ile kullanıldığı Şuara Sûresi'nde yer alan tarihi olaylar,⁶¹ bu olaylarda zalimlerin helak edilmesine mukabil mümin olanların harika bir tarzda kurtulmaları, o sûrede yer alan “Hiç şüphesiz bu Kur'ân, Rabbül-âlemin'in indirdiği bir kitaptır” mealindeki ayetin bir açıklaması görünümündedir.

Özellikle, canilerin helak edilmesi için, su unsuru, hava unsuru ve toprak unsurunun kullanılması, vahyin sahibi olan Allah'ın Rabbu'l-alemin olduğunun göstergesidir. Sûrenin 16, 47, 77, 98, 109, 127, 145, 164, 182. ayetlerinde “*Rabbu'l-âlemin*” ismine yer verilmesi, bu ayetler ile, söz konusu 192. ayette yer alan “*Ve innehu le tenzilu rabbi'l-âlemîn*” (hiç şüphesiz bu Kur'ân, Rabbülâlemin'in indirdiği bir kitaptır) ifadesinin muhtevası arasında yakın bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Bu ifadenin geçtiği diğer bir ayetin yer aldığı Secde Sûresi'nde “*Tanzilu'l-kitabi la reybe fihî min rabbi'l-âlemîn*” (Bu kitabın, âlemlerin Rabbi tarafından indirildiğinde

⁵⁶ es-Secde, 32/2.

⁵⁷ el-Vakıa, 56/80.

⁵⁸ el-Hakka, 69/43.

⁵⁹ el-Alak, 96/1.

⁶⁰ Fussilet, 41/12.

⁶¹ Bu olaylar, Hz. Musa ve Hz. Harun'un Firavun'la mücadeleleri, Asa-yı Musa karşısında sihirbazların secdeye kapanmaları, Hz. İbrahim'in müşriklerle mücadelesi bağlamında, cehennemliklerin putlarına sitem etmelerini seslendiren ve onları nası oldu da rabbül-âlemin ile eşit tutuklarından ötürü hayıflanmaları, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuyab gibi peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelelerinde “ücretlerinin sadece rabbül-âlemin'e ait olduğunu belirttikleri tarihi olaylardır.

hiçbir şüphe yoktur) ifadesine yer verilmesi, ardından gelen 3. ayette “*Em yekûlûne'f terâhu, bel huve'l-hakku min Rabbike*” (Yoksa, ‘Onu uydurdu’ mu diyorlar? Hayır, bilakis o Rabbin tararından indirilmiş gerçeğin ta kendisidir) ifadesinin söz konusu edilmesi, ardından da 4-5. ayetlerde Allah’ın gökleri ve yeri yarattığına vurgu yapılması, âlemlerin rabbi, Hz. Muhammed’in de rabbi olduğuna; tekvinî vahyin sahibi de, teşriî vahyin sahibi de Allah olduğuna bir işaretir. Özellikle 5. ayette yer alan “*yudebbiru'l-emr*” (Gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir) şeklindeki ayetin ifadesi, hem tekvinî, hem de teşriî vahiye işaretir.⁶²

Kur’an’ın en büyük maksadı olan tevhid akidesinin pekiştirilmesi için, en çok yer verilen delillerin başında kâinat çapında Allah’ın rabbu’l-âlemin olduğunu gösteren evrensel icra-yı faaliyet geliyor. Adeta Kur’an’ın her tarafında yaratılmışların harikalığına dikkat çekilerek Allah’ın rabbu’l-âlemin olduğuna vurgu yapılmıştır. Kur’an’ın ilk sûresinin başında “*Rabbu'l-âlemin*” ismine, son sûresinin başında ise “*Rabbu'n-nas*” vasfına yer verilmesi, Kevnî/ontolojik vahiyle kâinatı terbiye ettiği gibi, Kur’an vahyiyle de insanlık camiasını terbiye ettiğine ve Allah’ın mutlak rububiyetine işaretir.

3.3. Azîz ve Rahîm İsimleri

Tenzil kavramı bağlamında genellikle birden fazla isim ve sıfatlar bir arada kullanılmıştır. Bu isimlerin bir kısmı farklı ikililer oluşturur. Biz bunları ele alırken önce lügat manaları üzerinde duracak, ardından da tenzil kavramı bağlamında kullanılmaları ile ilgili anlamlarını tahlil edeceğiz.

“*Tenzile'l-azîzi'r-rahîm*/Bu, azîz ve rahîm (olan Allah) in indirdiği bir kitaptır”⁶³ Zeccac (ö. 311)’ın belirttiğine göre, azîz kelimesi “a-z-z” kökünden gelmektedir. Şiddet ve galebe (*el-ğalebetu*) manasına gelir. Örneğin Arapçada “*azzenî fulanun ala'l-emri*” ifadesi, “*ğalebeni aleyhi*” (şu veya bu konuda bana galebe çaldı) demektir. Yasin Sûresi’nin 14. ayetinde geçen “*Fe azzezna bi salisin*” ayetinin manası “*kavveyna emrehu ve şedednahu*” (onun durumunu kuvvetlendirip, sağlamlaştırdık) demektir. Sad Sûresi’nin 23. ayetindeki “*ve azzenî fi'l-hitab*” ifadesi, “*ğalebenî*” (karşılıklı konuşmada bana galebe çaldı) manasına gelir. “Evet, Allah öyle bir Azîz’dir ki, her şeye galiptir, bütün azîzler, onun izzeti karşısında zilleti kabul etmek zorundadır”.⁶⁴

Fahrudin er-Razî’ye göre, azîz kelimesinin iki manası vardır: Birisi: Her şeye galip, her şeyin üstesinden gelen. Diğeri eşi, benzeri olmayan. Ayrıca, azîz vasfı hem

⁶² Bkz. Ebu’l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. el-Habîb el-Basrî el-Maverdî (ö. 450), *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Tah. es-Seyyid b. Abdulkasud b. Abdurrahim, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut, t.y., c. VI, s. 353; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. III, s. 507.

⁶³ Yasin, 36/5-6.

⁶⁴ ez-Zeccac, *Tefsiru Esmâillahi'l-Husna*, c. I, s. 33.

Allah için (Ama senin Rabbin azîz ve rahîmdir)⁶⁵ hem Kur'an için (Şüphesiz o azîz bir kitaptır)⁶⁶ hem peygamber için (Size kendi aranızdan öyle bir Peygamber geldi ki zahmete uğramanız ona azîz/ağır gelir),⁶⁷ hem de İslam ümmeti için (Heyhat! İzzet, Allah'ın, Resulünün ve müminlerindir. Ne var ki münafıklar bunu bilmezler)⁶⁸ kullanılmıştır.⁶⁹

Azîz isminin tenzil ile olan ilişkisinin en açık ifadesi yine Kur'an'ın ilgili ayetinde görülebilir. "Kendilerine gelen bu şanı yüce dersi inkâr edenler elbette cezadan kurtulamazlar. Halbuki o azîz (her türlü yanlışın sızdırılmasına karşı korunmuş, eşsiz ve pek kıymetli) bir kitaptır. Öyle (azîz) bir kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından, hiç bir taraftan yol bulamaz. O, Hakîm ve Hamîd (olan Allah) tarafından indirilmiştir".⁷⁰

Azîz isminin tenzil kavramı ile olan ilişkisi, "Azîz-Hakîm" isimlerinin açıklanacağı yerde daha detaylı açıklanacaktır.

Azîz ismi ile beraber söz konusu edilen Rahîm ismi, aşağıdaki ayette Rahman ismi ile birlikte kullanıldığı için orada incelenecektir.

3.4. Rahman ve Rahîm İsimleri

Rahman ve Rahîm isimleri, Kur'an'da en çok kullanılan isimlerin başında gelir. Bu isimler sadece Besmelede 114 defa tekrarlanmıştır. Ayrıca Kur'an'da Allah'ın ismi olarak Rahîm vasfı 114, Rahman ismi ise onun yarısı kadar 57 defa tekrarlanmıştır. Bu iki rahmet kaynağının Kur'an'ın indirilmesini ifade eden tenzil kavramıyla birlikte kullanılması, Kur'an'ın sonsuz merhamet sahibi olan Allah'ın kelamı olarak çok geniş bir rahmet sofrası olduğunu gösterir. Hz. Peygamber alemlere rahmet olduğu gibi, Kur'an da müminlere şifa ve rahmettir.

"Tenzilun mine'r-Rahmani'r-Rahîm/Bu kitap rahman ve rahîm (olan Allah) tarafından indirilmiştir".⁷¹

ez-Zeccac (ö. 311)'a göre, Rahman ismi, yarattığı bütün yaratılmışları yoktan var eden, hiçbir ayırım yapmadan onların hepsine uygun rızıklarını veren, geniş rahmet sahibi manasına gelir. Bu isim Allah'tan başkası için kullanılmaz. Rahîm ismi ise müminlere mahsus bir rahmeti ifade eder. Allah'ın onlara imanı nasip etmesi, ahirette de onları mükâfatlandırması, Rahîm isminin tecellisidir.⁷²

⁶⁵ eş-Şuara, 26/9.

⁶⁶ Fussilet, 41/41.

⁶⁷ et-Tevbe, 9/128.

⁶⁸ el-Münafikûn, 63/8.

⁶⁹ er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, c. II, s. 264.

⁷⁰ Fussilet, 41/41-42.

⁷¹ Fussilet, 41/2.

⁷² ez-Zeccac, *Tefsîru Esmâillahi'l-Husna*, c. I, s. 28.

Âlimlerin belirttiğine göre, bu ayette “tenzil”in Rahman ve Rahîm isimlerine izafe edilmesinin hikmeti, Kur'an'ın dini ve dünyevi maslahatların rehberi olması haysiyetiyle nimetlerin en büyüğü olduğunu göstermektedir⁷³ Çünkü bütün nimetlerin esas kaynağı Allah'ın sonsuz rahmetidir. Bu rahmetin kaynağı ise, Rahman ve Rahîm isimleridir. Kur'an'ın bu isimlerin tenzili olarak nitelendirilmesi, onun insanlar için en büyük nimet olduğunu gösterir.

Bir yandan -Rahman Sûresi'nin başında ifade edildiği gibi- Kur'an'ı öğretenin Rahman olduğu ifade edilirken, diğer yandan -Taha Sûresi'nin başında ifade edildiği gibi- Rahman'ın arşa istiva ettiğine/kâinatın yegâne merhametli rabbi olduğuna vurgu yapılması, hem kâinatın yaratılması hem de Kur'an'ın indirilmesinin arka planında Rahman ve Rahîm olan Allah'ın sonsuz rahmetinin varlığına işaret eder.

3.5. Azîz ve Hakîm İsimleri

Azîz isminin lügat anlamı, daha önce söz konusu edildiği için burada Hakîm ismi üzerinde durulacaktır. Daha sonra bu her iki ismin tenzil bağlamında kullanılmalarının özel konumlarına işaret edilecektir.

“Tenzilu'l-kitabı minellahi'l-azîzi'l-hakîm/Bu kitabın vahyolunup parça parça indirilmesi, azîz ve hakîm olan Allah tarafından”⁷⁴

Zeccac'ın açıklamasına göre, Hakîm-Hakem-Hâkim kelimelerinin hepsi “H-K-M” kök harflerinden türemiştir. “HaKeMe” kelimesinin lügat anlamı, menetmek, engellemek manasındadır. Hüküm veren kimseye hâkim denilmesinin sebebi, iki hasım tarafın birbirlerine haksızlık etmelerini engellemesidir. Atın dizginine de hikmet denilmesi, onun, hayvanı serkeşlikten menetmesi sebebiyledir. Eski sultanların kitaplarında/arşivlerinde yer alan “ve akim fûlanen an zalike'l-emr” ifadesi, “imna'hu” (onu menet!) manasına gelir. Allah'ın Hakîm ismi, -her şeyi en sağlam yapan-Muhkim manasındadır. Neml Sûresi'nin 88. Ayetinde yer alan “İşte bu, her şeyi muhkem ve mükemmel yapan Allah'ın sanatıdır” mealindeki ayette Allah'ın yaptığı işlerin muhkem, mükemmel, mütkan, sağlam olduğuna işaret edilmiştir.⁷⁵

İbn Furek (ö. 406), bu ayetteki isimlerin Kur'an'ın tenziliyle olan ilişkilerini şöyle açıklamıştır: Kur'an'ın, Azîz ismiyle vahiy edildiğinin belirtilmesi, onun bütün dış etkilerden, arızalardan, tahrip ve tahriflerden korunduğuna işaret edilmiştir. Hakîm ismiyle de, sonsuz ilmiyle yaptığı bütün işleri mükemmel ve bir o kadar hikmetli olan Allah tarafından indirilen Kur'an'ın her yönden mükemmel bir kitap olduğuna işaret edilmiştir.⁷⁶

⁷³ Bkz. er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, c. XXVII, s. 537; el-Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, c. V, s. 66.

⁷⁴ ez-Zümer, 39/1; el-Câsiye, 45/2; el-Ahkaf, 46/2.

⁷⁵ ez-Zeccac, *Tefsiru Esmâillahi'l-Husna*, c. 1, s. 43, 52.

⁷⁶ Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Furek el-Ansarî, *Tefsiru İbn Furek*, Tah. Allal Abdulkadir Bendevîş, *Camiatu Ümmi'l-Kura*, el-Memleketü'l-Arabiyetu's-Suudiye, 1430/2009, c. II, s. 305.

el-Kuşeyrî (ö. 465)'nin bu ayette yer alan Azîz ismini göz önünde bulunduran açıklaması şöyledir: "Bu, Azîz olan bir rab tarafından, azîz bir melek vasıtasıyla, azîz bir kuluna indirilen, azîz bir ümmetin azîz emirlerini ihtiva eden azîz bir kitaptır".⁷⁷

er-Râzî, bu ayeti açıklarken,

Azîz ve Hakîm isimlerini ve buna bağlı olarak Kur'an'ı şöyle değerlendirmiştir:

Azîz: her şeye galip gelen, gücü her şeyin üstesinden gelendir. Hakîm ise, yaptığı bütün işleri-başka bir garaz için değil- sadece hikmetin gereği olduğu için yapan kimsedir. Buna göre, azîz ve hakîm vasıfları, şu üç hususu zorunlu kılmaktadır: Bütün malumatı kuşatan bir ilim; bütün mümkünatın üstesinden gelen bir kudret ve hiçbir şeye ihtiyaç duymayan bir istiğna/bir zenginlik. Bu vasıflara sahip olan, yanlışlık ve çirkinlik yapmaz, çirkinlikle hükmetmez. Öyleyse onun her işi doğru ve hikmetlidir.⁷⁸

Râzî, bu mantık zincirine şu hükümleri bina eder: "Madem gerçek öyledir; o halde denilebilir ki, Kur'an'dan faydalanmak iki temel esasa bağlıdır:

Birincisi: Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu bilmek. Bunun bilinmesi ise, iki unsura bağlıdır: Kur'an'ın mucizeliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı. Kur'an'ın mucizeliği, Hz. Peygamber'in sadakatının ve nübüvvetinin delilidir. Hz. Peygamber'in "Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna" dair sözleri, tevatürle sabittir. Bu iki mukaddime ise, Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğunun açık belgeleridir.

İkincisi: Allah'ın Kur'an'da kullandığı kelimeleri, lügat anlamlarına göre veya örfi ve şer'î bir karineye bağlı olarak ortaya çıkan anlamlarına göre kullandığını bilmek. Çünkü Kur'an'ın lafızları, zikredilen manalardan biriyle anlatılmaması durumunda, anlaşılması zorlaşır ve karışıklığa sebebiyet verir. O halde, Kur'an'dan gereği gibi faydalanmak için zikredilen bu iki temel esasın ispat edilmesi gerekir. Bu iki temel esasın ispatı ise, ancak Allah'ın Hakîm olduğunu kabul etmekle mümkündür. Hakîm olması ise ancak onun Azîz olmasıyla mümkündür. İşte bu mantık silsilesiyle orya çıktı ki, Allah hem azîz hem de hakîmdir. Ve bu hikmetin ders verilmesi içindir ki, bu ayette "Bu kitabın vahyolunup parça parça indirilmesi, azîz ve hakîm olan Allah tarafından" diye beyan buyrulmuştur.⁷⁹

Bu açıklamalar ışığında denilebilir ki, Kur'an'ın Azîz ve Hakîm olan Allah tarafından indirildiğinin vurgulanması, onun izzetli ve hikmetli bir kitap olduğunu göstermek içindir. Yaklaşık 15 asırdan beri Kur'an'ın i'caz zırhına bürünmüş olarak muarızlarına karşı meydan okuması, onun ne kadar izzetli, karşı konulmaz azîz bir kitap olduğunu ve ortaya koyduğu evrensel mesajlarıyla da gerçekten pek hikmetli, yanlışım semtine uğramadığı hakîm bir kitap olduğunu göstermiştir.

⁷⁷ Abdülkerim b. Hevazîn b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, Tah. İbrahim el-Bisyunî, el-Heyetu'l-Mısriyetu'l-Ammetu li'l-Kitab, Mısır, t.y., c. III, s. 266.

⁷⁸ er-Râzî, *Mefatihü'l-Çayb*, c. XXVI, s. 419.

⁷⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Çayb*, c. XXVI, s. 419.

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) da bu ayetin açıklamasında şunları söylemiştir:

Bu kitabın indirilişi Allah'tandır. Başkası veremez. Tekellüfle tasannu ile yapılamaz. Nübüvvet kesbi değildir ve zorla alınamaz. Çünkü Allah öyle azîz, öyle hakîm. 'Azîz' iki mânâyâ gelir: Birisi mağlup olunmaz, galip ve kadir, bir de şerik ve naziri yok, müteferrid demektir. Allah Teâlâ hakkında ikisine de sadık bir mânâ murad olmak lazım gelir. Bilhassa bu iki vasfın zikriyle hem Kur'an'ın azîz, hakîm bir kitap olduğuna tenbih, hem de zikrolunacak tevhide bir temhittir.⁸⁰

Tenzil kavramı ile birlikte kullanılan Allah'ın isim ve sıfatlarından "azîz, hakîm" vasıfları, aynı zamanda Kur'an için de kullanılmıştır.

Kur'an'ın bir vasfı olarak kullanılan azîz kelimesinin geçtiği tek bir ayet vardır ki meali şöyledir:

"Kendilerine gelen bu şanı yüce dersi inkâr edenler elbette cezadan kurtulamazlar. Halbuki o azîz (her türlü yanlışın sızdırılmasına karşı korunmuş, eşsiz ve pek kıymetli) bir kitaptır. Öyle (azîz)bir kitaptır ki bâtil ona ne önünden, ne ardından, hiç bir taraftan yol bulamaz. O, Hakîm ve Hamîd (olan Allah)tarafından indirilmiştir".⁸¹

Kur'an'ın hakîm sıfatıyla vasıflandığı ayetlerin mealleri ise şöyledir:

a. "Resulüm! İşte bunlar, bu vak'alar, sana bildirdiğimiz ayetlerden ve hikmet dolu Kur'an'dandır".⁸²

Bu ayet daha önceki ayetlerin bir tezyili, bir fezlekesi hükmündedir. Hz. İsa'nın, annesi Meryem'in, anneannesinin, Hz. Zekeriya ve oğlu Yahya'nın, Yahudilerin ve Havarilerin ibret verici hayat hikâyelerinden önemli kesitlerin sunulmasından sonra, "İşte bunlar, bu vak'alar, sana bildirdiğimiz ayetlerden ve hikmet dolu Kur'an'dandır" denilmiş olması, hikmet açısından bir i'cazı gösterir. Çünkü ümmi bir kimsenin bu ince detaylara vakıf olması, o günkü Hıristiyan âlimleri tarafından buna bir itirazın vaki olmaması, bu gaybi haberlerin birer mucize olduğunu, Kur'an'ın da hak ile batılı birbirinden ayıran ve hataların semtine uğramasına asla müsaade etmeyen, nerede neyi, nasıl anlatacağını bilen hikmet dolu muhkem bir kitap olduğunun göstergesidir.⁸³

ez-Zeccac, bu ayette "hikmet dolu Kur'an" olarak meal verdiğimiz "ez-zikri'l-hakîm"i: telifinde, nazım örgüsünde ve faydalı şeyleri ders vermesinde hep hikmeti takip eden bir kitap olarak açıklamıştır.⁸⁴

b. "Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar o hikmetli kitabın ayetleridir".⁸⁵

⁸⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, İstanbul, 1971, c. VI, s. 4116.

⁸¹ Fussilet, 41/41-42.

⁸² Ali İmran, 3/58.

⁸³ Krş. et-Taberî, *Camii'l-beyan*, c. 6, s. 466.

⁸⁴ ez-Zeccac, *Tefsiru Esmâillahi'l-Husna*, c. 1, s. 421.

el-Kurtubî, buradaki hakîm vasfını -değişik âlimlerden naklen- farklı manalara geldiğini şöyle açıklamıştır:

Hakîm: Muf'al kalıbında olup muhkem manasındadır. Bu ise, Kur'an'ın helal-haram, hudud, ahkâmında muhkem olduğu anlamına gelir. Veya batıldan, karışıklıktan, ihtilaftan, çelişkilerden uzak olması cihetiyle muhkemdir.

Hakîm: İsmi fail manasına gelip hâkim anlamındadır. Buna göre Kur'an-ı hakîm demek, helal ve haram hükümlerini koyan, insanlar arasında adaletle hükmeden hâkim demektir.

Hakîm: İsmi meful manasında olup mahkûmun-fih demektir. Buna göre, Kur'an-ı hakîm demek, "Allah'ın kendisinde helal-haramı, emir ve yasakları, adalet ve ihsanı, cennetin itaatini, cehennemini ise isyanın bir sonucu olduğuna dair hususlar gibi değişik hükümleri beyan eden "mahkûmun fih" bir kitap demektir.⁸⁶

c. "Elif, Lâm, Mîm. Şunlar hikmet dolu kitabın ayetleridir"⁸⁷ mealindeki ayette de Kur'an, hakîm vasfıyla anılmıştır. Müfessirler genellikle Yunus Sûresi'nde yer alan yukarıdaki ayetle aynı sözcükleri ihtiva ettiği için oradaki açıklamalara atıfta bulunakla yetinmişlerdir⁸⁸

d. "Yâ sîn, hikmetli Kur'an'a andolsun: Sen elbette gönderilen resuldersin".⁸⁹ Bu ayette, Kur'an-ı hakîme yemin edilerek Hz. Muhammed (a.s.)'in peygamber olduğu vurgulanmıştır. Bunun anlamı şudur: Kur'an'da -bütün konularda- tamamen hikmetli bir üslup, hikmetli bir ifade tarzı hâkimdir. Bu ise, onun Allah'ın kelâmı olduğunu ve dolayısıyla Hz. Muhammed (a.s.)'in de Allah'ın resulü olduğunu gösteren bir belgedir.⁹⁰

Bediüzzaman Said Nursi de benzer bir ifadeyle bu ayetin "hikmet"ini şöyle yorumlamıştır: "Hikmetli Kur'an'a **kasem** ederim, sen Resullerdensin" mealindeki ayette yer alan şu **kasem** işaret eder ki, risâletin hücceti o derece yakîni ve hakîr ki, hakkaniyette makam-ı ta'zim ve hürmete çıkmış ki, onunla **kasem** ediliyor. İşte şu işaret ile der: "Sen resulsün. Çünkü senin elinde Kur'an var. Kur'an ise, hakîr ve Hakk'ın kelâmıdır. Çünkü içinde hakikî hikmet, üstünde sikke-i i'caz var".⁹¹

3.6. Azîz ve Alîm İsimleri

Daha önce Azîz isminin manası durulduğu için, burada Alîm isminin anlamına ve tenzil kavramı ile olan ilişkisine kısaca değinmekte fayda vardır. Kur'an'da dünya ve ahiretle ilgili, yaratılış ve ikinci yaratılışla ilgili, vacibu'l-vücut

⁸⁵ Yunus, 10/1.

⁸⁶ el-Kurtubî, c. VIII, s. 304.

⁸⁷ Lokman, 1-2.

⁸⁸ Misal olarak bkz.et-Taberi, *Camîu'l-Beyan*, c. XX, s. 124; el-Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, c. IV, s. 212.

⁸⁹ Yasin, 36/1-3.

⁹⁰ Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. VII, s. 158.

⁹¹ Nursi, *Sözler*, s. 382.

yaratıcının sıfatları ile yaratılmış olanların vasıflarıyla ilgili, gaib ve şahadet alemiyle ilgili zikredilen binlerce hakikat, Kur'an'ın Allah'ın sonsuz ilminden geldiğinin göstergesidir.

Hud Süresi'nin 14. ayetinde, Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna delili olarak; "Eğer bu dâvetinizi kabul etmezlerse, bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl, artık hakka teslim olup Müslüman oluyorsunuz değil mi?" ifadesine yer verilmesi, Kur'an'ın Allah'ın sonsuz ilminin tezahürü ve Alîm isminin bir tecellisi olduğunu göstermektedir.

"Tenzîlu'l-kitabi minellahi'l-azîzi'l-alîm/Bu kitabın vahyolunup indirilmesi, azîz ve alîm olan Allah tarafındandır".⁹²

İbn Furek'e göre, azîz kelimesi, her şeye kadir olan, kudretiyle her şeyin üstesinden gelen, karşı konulmaz güce sahip olan kimse demektir. Bu anlamıyla azîz ismi sadece Allah için kullanılabilir. Alîm ismi ise malumat dairesi çok geniş olan bir ilme sahip kimse anlamına gelir.⁹³

en-Nesefî, bu iki ismin tenzil ile olan bağlantılarını şöyle değerlendirmiştir: Allah azîzdir; hiç kimsenin iftira ederek, hakkında bir söz uydurmasına asla müsaade etmez. Alîmdir; iman edenlerin ve inkâr edenlerin kimler olduğunu çok iyi bilir. Bu müminlere bir müjde olduğu gibi, müşriklere de önemli bir uyarı, bit tehdittir.⁹⁴

Aslında sûrenin bundan sonraki ayetleri, buradaki azîz ve alîm vasıflarının birlikte kullanılmasının hikmetine işaret eder mahiyettedir.

"Hâ, Mîm. Bu kitabın vahyolunup bölüm bölüm indirilmesi, azîz ve alîm (üstün kudret sahibi, her şeyi en mükemmel tarzda bilen) Allah tarafındandır.

O, aynı zamanda günahları bağışlayandır, tövbeleri kabul edendir. Onun cezalandırması çok çetin olup, lütuf ve ihsanı pek geniştir. Ondan başka ilah yoktur. Dönüş yalnız O'na olacaktır".⁹⁵

Görüldüğü gibi bu ayetlerde, bir yandan Allah'ın azîz olduğu; isyan ve inkâr edenleri cezalandırmaya, iman ve itaat edenlere ise mükâfat vermeye, onların tevbelerini kabul edip onları bağışlamaya kadir olduğuna ve hiçbir şeyin buna engel olamayacağına işaret edilmiş; diğer taraftan Allah'ın alîm olduğu; suçlu olanlarla itaat edenleri çok iyi bildiği, hiç bir itaatkâr insanın unutulup hakkının kaybolamayacağı gibi, hiçbir suçlunun da kayıplara karışamayacağı, ondan gizlenip kurtulamayacağı gerçeğine vurgu yapılmıştır.

⁹² el-Mümin, 40/2.

⁹³ İbn Furek, *Tefsiru İbn Furek*, c. II, s. 340.

⁹⁴ en-Nesefî, c. III, s. 197.

⁹⁵ el-Mümin, 40/1-3.

Allah'ın Alîm, Azîz, Hakîm isimleri/ilim, kudret ve hikmet sıfatları, kâinatın plan ve programı, takdir ve yaratma işi ile ilgili en çok tecellileri görülen isim ve sıfatlar olduğu gibi, teşri kaynağı olan Kur'an vahyinde de en çok bunların tezahürleri söz konusudur. Aşağıda mealleri verilen ayetlerde bu gerçeğe işaret edilmiştir.

"Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yararak (her şeyi gelişme yoluna koyan) Allah'tır. Ölüden diriye O çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O'dur. İşte gerçek İlah bunları yapandır! Artık nasıl oluyor da haktan uzaklaştırılıyorsunuz? Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran O'dur. Geceyi dinlenmeniz, güneş ve Ay'ı da vakitlerinizi hesaplamak için O yarattı. **İşte bütün bunlar, azîz ve alîm (olan Allah)'ın takdiridir**".⁹⁶

"Resulüm! Hiç şüphe yok ki Kur'an sana; **Hakîm ve Alîm** (her işi hikmetle yapan, her şeyi hakkıyla bilen Allah) tarafından verilmektedir".⁹⁷

"O, yerin üstünde yüce dağlar yarattı, orayı bereketli kıldı ve orada ihtiyaç sahipleri için gıdalarını, bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde takdir etti, düzenledi. Sonra iradesi bir gaz halinde olan göğe yöneldi. Ona ve yere şöyle buyurdu: 'İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa emrime gelin!' onlar da: 'Gönüllü olarak geldik' dediler.

Derken, iki gün içinde, gökleri yedi kat olarak şekillendirdi ve her bir göğe kendisine ait işi vahyetti. Biz dünya semasını kandillerle, yıldızlarla süsledik, bozulup yıkılmaktan koruduk. **İşte bu, azîz ve alîm** (üstün kudret sahibi, her şeyi hakkıyla bilen Allah)'ın takdiridir".⁹⁸

"Bu kitabın indirilmesi o (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi) **azîz ve hakîm Allah** tarafındandır".⁹⁹

Kur'an'ın bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Alîm'in ilmi, Azîz'in kudreti ve Hakîm'in hikmeti ile yaratıklar arasındaki bağlantı, kâinatın baştanbaşa sonsuz ilim, kudret ve hikmetin tezahürü olduğunu gösterir. Aynı şekilde, bu vasıfların Kur'an'la irtibatlı olarak zikredilmesi Kur'an'ın baştan sona kadar Allah'ın sonsuz ilmini, kudretini/izzetini, hikmetini yansıtmakta olduğuna işarettir.¹⁰⁰

3.7. Hakîm ve Hamîd İsimleri

Bu isimlerin geçtiği ayetler: "*ve innahu le kitabun azîzun la ye'tîhi'l-batilu min beyni yedeyhi vela min halîfihi, tanzilun min hakîmin hamîd*/Şüphesiz o öyle azîz bir

⁹⁶ el-Enam, 6/95-96.

⁹⁷ en-Neml, 27/6.

⁹⁸ Fussilet, 41/10-12.

⁹⁹ el-Câsiye, 45/2.

¹⁰⁰ Bkz. Muhammed Cemaluddin b. Muhammed b. Said el-Kasîmî (ö. 1332), *Mehasinu't-Tevîl*, Tah. Muhammed Basil Uyûnu's-sûd, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut, 1418, c. IV, s. 530.

kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından, hiç bir taraftan yol bulamaz. O, hakîm ve hamîd (olan Allah) tarafından indirilmiştir".¹⁰¹

Hamîd ismi, Feil kalıbında olup ismi meful manasındır. Buna göre Allah'ın Hamîd ismi, onun mahmud olduğunu; bütün varlıkların - hal veya kal diliyle- onu övdüğünü, Onun her halükârda övgüye layık olduğunu gösteren bir unvandır.¹⁰²

Fussilet Sûresi'ndeki bu âyette, önce Kur'an'ın bazı vasıfları zikredilmiş, ardından da onun "Hakîm ve Hamîd'in tenzili" olduğu ifade edilmiştir. Bu ayette Kur'an'ın azametini gösteren bazı vasıflarını şöyle sıralayabiliriz:

a. **ez-Zîkr**: insanlara gereken hatırlatmayı yapan, gafletten uyandıran kitap.

Zîkr, aynı zamanda şeref, onur anlamına gelir. Bu kelime, Kur'an'ın Arap diliyle gelip ilk muhatapları Arapların olması hasebiyle onlara büyük bir onur kazandırdığına işaret etmektedir. Ayette geçen "*Lemma câehum*" (onlara geldiğinde), ifadesi bu manaya delâlet etmektedir. Zuhruf Sûresi'nin 44. ayetinde yer alan "bu Kur'an senin ve kavmin için bir zikirdir, bir onurdur" ifadesi de bu manayı pekiştirmektedir.

b. Kur'an'ın ikinci vasfı, "**azîz bir kitap**" olmasıdır. Azîzin buradaki manası, çok kıymetli, pek değerli kitap demektir. Nitekim bu kelimenin etimolojik anlamı olan "*men'/menea*", yani korunmuşluk da bu anlama uygundur. Çünkü değerli, kıymetli olan şeyler savunulur, korunur, muhafaza edilir. Kur'an'ın azîz, eşsiz bir kitap olması, lafızlarının çok sağlam, manalarının pek yüksek olması, onun ne kadar azîz, eşsiz ve değerli, bir kitap olduğunu gösterir. Azîz kelimesi aynı zamanda mağlup olmayan galip manasına gelir. Kur'an'ın da hüccetleri, delilleri asla yenilgiyi kabul etmez üstünlüktedir.

c. Kur'an'ın üçüncü vasfı **batılın hiçbir yönden kendisine yanaşamamasıdır**. Şunu unutmamak gerekir ki, hiçbir cihetten batılın Kur'an'a yaklaşamaması demek, onun kendi bünyesinde gerçek anlamda hiçbir batılın olmaması demektir. Dolayısıyla, insanlarca ortaya konacak yanlış anlamalardan, yanlış yorumlardan Kur'an sorumlu değildir.

d. Kur'an'ın dördüncü vasfı, onun "**hakîm olan Allah'ın tenzili**", hikmetli bir kitap olmasıdır. Evet, Hakîm bir zatın kitabı hikmetsiz olamaz. Hakîm'in kelamı, her zaman hikmetli, sağlam, muhkem ve batıldan uzak bir konuma sahiptir.

e. Kur'an'ın beşinci vasfı, onun **Hamîd olan Allah'ın kelamı olmasıdır**. Hamîd ve mahmud olan, her zaman övgüyle anılan bir zatın kelamı elbette -içinde

¹⁰¹ Fussilet, 41/42.

¹⁰² ez-Zeccac, *Tefsiru Esmailahi'l-Husna*, c. I, s. 55.

barındırdığı güzellikler dolayısıyla-dinleyenleri tarafından her zaman övgüyle anılır.¹⁰³

Kur'an-ı Kerim'in burada "aziz bir kitap" olarak nitelendirilmesi, onun hak bir vahiy olduğunu gösteren deliller açısından karşı konulmaz bir güce sahip, mucizevi beyanlarıyla bütün muarızlarını alt edecek durumda olduğunu göstermeye yöneliktir.¹⁰⁴

Demek ki, Kur'an'ın "hakim-hamid" olan Allah'ın tenzili olarak vasıflandırılması, onun izzetini pekiştirmek, ihtiva ettiği ahkâmının tamamen hikmetli ve muhkem olduğuna, hiçbir şekilde sağından, solundan kendisine bir yanlışın, eksik veya fazlalığın sokulamayacağına işaret etmek, sonsuz nimetlerine mazhar olan mahlukları tarafından hep övülen, hamid ve mahmud olan Allah'ın Kur'an'ı vahiy etmesi bütün nimetlerden daha büyük bir nimet olduğuna ve bundan ötürü Allah'a daha çok şükretmenin lüzumuna dikkat çekmek içindir.

4. Değerlendirme

Kur'an'da tenzil kavramına eşlik eden isim ve sıfatlar şunlardır: Halık, Rabbu'l-âlemin, Rahman, Rahim, Aziz, Alim, Hakim, Hamid. Bu isim ve sıfatlara sahip bir zat tarafından gönderilen bir kitapta elbette eşsiz bir rububiyet, benzersiz bir rahmet, nihaysiz bir izzet, sonsuz bir ilim ve hikmet parlayacaktır. Bu açıdan Kur'an'a baktığımızda, bu unsurların hepsinin yoğunlukla vurgulandığını görebiliriz. Bu hakikatin tahkiki adına, aşağıda belli alt başlıklar altında sunacağımız ilgili isim ve sıfatlara işaret eden bazı ayetlerin meallerini ve tahlillerini takdim edeceğiz.

4.1. Hâlık İsmi/Yaratıcılık Vasfı

Yerin ve göklerin yaratıcısı, insanlar dahil her şeyin yaratıcısı anlamına gelir. Kur'an'ın, muhataplarının yaratıcısı tarafından indirildiğinin ifade edilmesi, onların zihninde çok büyük etki yapar. Bu da Kur'an'ın emir ve yasaklarına riayet edilmesini sağlar. Ayrıca, Kur'an'ı indiren Allah'ın bütün kâinatın yaratıcısı olduğu gerçeği, onun eşsiz büyüklüğünü gösterir. Kur'an'ı indirenin bu kadar büyük, eşsiz ve nazirsiz olması, Kur'an'ın da büyüklüğünü, eşsizliğini göstermektedir.

"Hâ, Mîm. Açık olan ve gerçeği açıklayan bu kitaba yemin ederim ki; Biz onu kutlu bir gecede indirdik. Çünkü Biz haktan yüz çevirenleri uyarırız. O, öyle bir gecedir ki her hikmetli iş, tarafımızdan bir emir ile, o zaman yazılıp belirlenir. Rabbinden bir rahmet olarak hep resuller göndermekteyiz. Muhakkak ki O, her şeyi hakkıyla işitir ve bilir. Yakın, kesin bilgi ve itminan peşinde iseniz, bilin ki O,

¹⁰³ Krş. İbn Aşur, *Tahriru'l-Mana's-sedid*, c. XXIV, s. 308-309.

¹⁰⁴ Muhammed Ali es-Sabûni, *Safoetu't-Tefâsir*, Daru's-Sabuni, el-Kahire, 1417/1997, c. III, s. 116.

göklerin, yerin ve ikisi arasındaki varlıkların Rabbidir. O'ndan başka tanrı yoktur. Hayatı veren ve hayatı alıp öldüren de O'dur. Sizin ve daha önce gelmiş geçmiş atalarınızın da Rabbidir".¹⁰⁵ mealindeki ayette, Kur'an'ın indirilmesi ile yaratma olgusuna dikkat çekilmesi, yaratıcılık vasfı ile Kur'an'ın hedefleri arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir

İnkârcıların Kur'an'ı insan sözü olarak değerlendirmelerine karşılık, onun - yaratıcısı olduğu için-göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah tarafından indirilen bir kitap olduğunun vurgulanması da yaratma ile Kur'an'ın tenzili arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir husustur. İlgili ayetlerin mealleri şöyledir:

"Kâfirler: 'Kur'ân onun uydurduğu bir yalan olup, bu hususta başkaları da kendisine yardımcı olmuşlardır' diye iddia ettiler. Onlar böylece, kesin bir yalan söyleyip zulmettiler. Ayrıca: 'Onun söyledikleri, kendisi için yazdırtmış olduğu ve sabah akşam kendisine dikte ettirilen önceki nesillerin efsanelerinden başka bir şey değildir' dediler. De ki: 'Onu, göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen Yüce Allah indirdi. O, gerçekten gafurdur, rahîmdir/çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur.'"¹⁰⁶ Bu ayetlerde, Kur'an'ı inkâr etmeye kalkışanlara karşı susturucu bir delil olarak, onun göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen Yüce Allah tarafından indirildiğine vurgu yapılmış ve Kur'an'da -yer ve göklerle ilgili- doğru ve makul bilgilerin tasdiğiyle sabit olan sonsuz ilmin varlığı, onun Allah'ın sözü olduğunun göstergesi olduğuna işaret edilmiştir.

Şûra Sûresi'nin aşağıda mealleri verilen 3-4. ayetleri de bu konuda dikkat çekicidir:

"O azîz ve hakîm olan Allah, böylece sana da, senden önceki resullere de buyruklarını vahyeder. Göklerde ve yerde ne varsa onundur. O, yüceler yücesidir, pek büyüktür".

4.2. Rab İsmi/Rububiyet Vasfı

Kur'an'daki tertip sırasına göre, Besmeleden sonra ilk ayetin -meal olarak- "Âlemlerin Rabbine hamdolsun" şeklinde başlaması, son sûre olan Nas Sûresi'nin ilk ayetinin "De ki: insanların Rabbine sığınıyorum" mealinde olması; keza, nüzul sırasına göre ilk inen Alak Sûresi'nin başı "Yaratan Rabbinin adıyla oku" mealinde olması, Kur'an'ın en son inen Nasr Sûresi'nin son ayetinin "Rabbini hamd ile tesbih et" mealinde olması, teşri kitabı olan Kur'an ile tekvin kitabı olan kâinat arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir.

Şuara Sûresi'nin 16, 47, 77, 98, 109, 127, 145, 164, 182. ayetlerinde "Rabbu'l-âlemin" isminin geçmesi, bu ayetlerin söz konusu 192. ayette yer alan "Ve innahu le

¹⁰⁵ ed-Duhan, 44/1-8.

¹⁰⁶ el-Furkan, 25/4-6.

tenzilu rabbi'l-âlemîn" (Hiç şüphesiz bu Kur'ân, Rabbülâlemin'in indirdiği bir kitaptır) ifadesi ile bir bütünlük içinde olduğunu göstermektedir. Bu yakın ilişkinin özeti şudur: Bu Kur'an, Firavun'u dize getiren, sihirbazları imana getiren, yaratan ve hidayet eden, yediren içiren, hastalıktan şifa veren, ölüm ve hayatı yaratan, kıyamette hataları bağışlayacağı umulan, en büyük mükafatı veren Rabbu'l-âlemin tarafından indirilmiş muazzam bir kitaptır. Bu kitaba iman etmek gerekir.

Bu sûrede Rabbu'l-Âlemin olan Allah'ın zalimleri su, hava ve toprak unsurları ile helak ettiğini bildirmesi, onun kâinatın sahibi olduğunu gösterdiği gibi, önceki bütün semavi vahiylerle birlikte Kur'an'ın da sahibi olduğunu göstermektedir

4.3. Rahman İsmi/Rahmet Sıfatı

"Rahman Arşa istiva etti"¹⁰⁷ mealindeki ayette Rahman'ın kâinatın yegâne hükümdarı olduğu vurgulanmıştır. "Rahman Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı, ona beyanı öğretti"¹⁰⁸ mealindeki ayetlerde ise Kur'an'ı vahyeden, düşünce ve beyan donanımıyla insanları yaratanın da Rahman olduğu belirtilmiştir. "Gün gelecek, Allah'ı sayıp haramlardan sakınan müttakileri, Rahman tarafından ağırlanacak konuk heyet olarak toplayacağız"¹⁰⁹ mealindeki ayette, Kur'an'a göre hayatlarını tanzim eden takva sahiplerinin ahirette Rahman tarafından ağırlanacağı ifade edilmiştir. Rahman isminin ortak paydasında birleşen bu ayetler arasındaki ilişki rahmet vasfıdır.

Mülk Sûresi'nin 3. ayetinde meal olarak yer alan "Yedi kat göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir nizamsızlık göremezsin" ifadesi de konumuza ışık tutmaktadır. Bir Kur'an-ı mücessem olan kâinatı böyle kusursuz yaratan Rahman, aynı zamanda münezzel Kur'an'ı da kusursuz bir kitap olarak ortaya koyması Rahman isminin bir gereğidir.

4.4. Azîz-Rahîm İsimleri/İzzet ve Rahmet Sıfatları

Şuara Sûresi'nde sekiz defa tekrar edilen¹¹⁰ "Şüphesiz senin Rabbin azîz ve rahîmdir" mealindeki ayette, hem rububiyet vasfına, hem izzet vasfına, hem de rahmet vasfına vurgu yapılmıştır. Bu sûrede tekrar edilen ayetlerin sonuncusu olan 191. ayetten sonra, 192. ayette "Elbette bu Kur'ân, Rabbülâlemin'in indirdiği bir kitaptır" mealindeki ifade de çok manidardır; Hz. Peygamber'i Kur'an vahyi ile terbiye edenin aynı zamanda bütün varlıkları terbiye eden Rab olduğuna işaret edilmiştir.

¹⁰⁷ Tâ-Hâ, 20/5.

¹⁰⁸ er-Rahman, 55/1-4.

¹⁰⁹ Meryem, 19/85.

¹¹⁰ Tekrar edilen ayetlerin numaraları: 9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191.

Kur'an'ın sahibi olan Allah'ın terbiyeciliğinin tezahürleri elbette hem Kur'an'da hem de Hz. Peygamber'de söz konusu olacaktır. Kur'n'da ne kadar güzel ahlak, hak-hukuk ve adalet dersleri varsa bunların hepsi aynı zamanda Hz. Peygamber'in hayatında da sözkonusudur. Hz. Aişe'nin "Resulullah'ın ahlakı Kur'an'dı/o konuşan, yaşayan canlı bir Kur'an idi"¹¹¹ diye tavsif etmesi, ilahî rububiyetin Kur'an'daki tezahürleri yanında Hz. Peygamber'in hayatında da tamamen söz konusu olduğunu göstermektedir.

Kur'an'ın izzeti, onun en büyük koruyucu zırhı olmuştur. O öyle azîz bir kitaptır ki, 15 asırdan beri muarızlarına meydan okumakta ve galibiyetini devam ettirerek izzetini korumaktadır. Çünkü o öyle bir kitaptır ki, ne önünden ne ardından, ne de herhangi bir tarafından kendisine yanlış sızmasına izin vermez. Hz. Peygamber'in tek başına bütün dünyaya meydan okuması ve bunu başarması onun da azîz bir peygamber olduğunu ve azîz olan rabbi tarafından korunduğunu göstermektedir.

Rahmet vasfı da Kur'an'ın genelinde söz konusu olduğu gibi, Hz. Peygamber için de geçerlidir. Tevbe Sûresi'nin "Size kendi içinizden öyle bir Peygamber geldi ki zahmete uğramanız ona ağır gelir. Kalbi üstünüze titrer, müminlere karşı pek şefkatli ve merhametlidir" mealindeki 128. ayeti ile Enbiya Sûresi'nin "Resulüm, Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" mealindeki 107. ayeti bunun açık göstergesidir.

Ahzab Sûresi'nin 43. ayetinde ise, Rahîm isminin müminlere mahsus rahmetine işaret edilmiştir. "O'dur ki sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için feyiz ve rahmet indirir, melaikesi de sizler için dua ederler. O, müminlere gerçekten pek merhametlidir". Bütün bu ayetlerden anlaşılması gereken, Kur'an'ın her taraftan rahmetin çerçevelediği bir kitap olmasıdır. Kur'an'ı gönderen Allah Rahman ve Rahîmdir; onu tebellüğ eden ve tebliğiyle mükellef olan Hz. Peygamber âlemlere mücessem bir rahmettir; Kur'an'ın kendisi de müminlere bir şifa ve bir rahmettir.

4.5. Alîm İsmi/İlim Sıfatı

Kur'an'ın i'caz zırhını ören, şüphesiz Allah'ın sonsuz ilmidir. Kur'an'ın nazm-ı kalamisi ve nazm-ı maanisi (söz ve mana düzeni) bu sonsuz ilmin örgüsüdür.

"Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurmuş' mu diyorlar. De ki: 'İddianızda tutarlı iseniz, haydi siz de onunkine benzer on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın! Eğer bu davetinizi kabul etmezlerse, bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan

¹¹¹ Müslim, *Salatu'l-musafirin*, 746.

başka ilah yoktur. Nasıl, artık hakka teslim olup Müslüman oluyorsunuz değil mi?"¹¹² mealindeki ayette bu husus açıkça seslendirmiştir.

İlim vasfına dikkat çeken ayetlerden biri de, Furkan Sûresi'nin 6. ayetidir. Meali şöyledir: "De ki: 'Onu/Kur'an'ı, göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen Yüce Allah indirdi. O, gerçekten Ğafurdur, Rahîmdir". Görüldüğü gibi, bu ayette Kur'an'ın mucizeliği Allah'ın her şeyi kuşatan ilminin bir tezahürü olduğuna dikkat çekilmiştir.

"O yarattığı mahlûkunu hiç bilmez olur mu? Halbuki latîf ve habîr O'dur./O, ilmi her şeye nüfuz edendir, her şeyden haberdar olandır" mealindeki Mülk Sûresi'nin 14. ayetinde yaratmanın ancak ilimle olabileceğine vurgu yapılmıştır.

"Ben dilediğim kimseyi cezalandırırım. Rahmetim ise her şeyi kaplar. Rahmetimi (âhirette) Allah'a karşı gelmekten sakınan, zekât veren ve özellikle Bizim ayetlerimize iman edenlere nasip edeceğim" mealindeki Araf Sûresi'nin 156. ayetinde ise, Rahîm isminin özel rahmetine ulaşmanın yolu gösterilmiştir.

4.6. Hakîm İsmi/Hikmet Sıfatı

İsra Sûresi'nin 37-39. ayetlerinde yer alan "Hem kibirli kibirli yürüme! Zira ne kadar kibirlenirsen kibirlen, ne yeri yarabilirsin, ne de dağların boyuna erişebilirsin. Böylesi davranışların hepsi kötü olup, Rabbinin nazarında hoş görülmeleyen şeylerdir. İşte bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir" mealindeki ayetlerde bir ahlak dersi verilmiş ve bunun Kur'an'ın bir hikmet dersi olduğuna vurgu yapılmıştır.

Nisa Sûresi'nin 113. ayetinde, Hz. Peygamber'in, kendisine indirilen Kur'an'ın hikmetli dersleri sayesinde Allah'ın emrettiği şekilde istikametini koruduğuna vurgu yapılmış, hikmet faktörü koruyucu bir zırh gibi tavsif edilmiştir:

"Eğer senin üzerinde Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir zümre seni bile, hükümde şaşırtmaya yeltenmişlerdi. Fakat onlar yalnız kendi kendilerini şaşırtırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Nasıl zarar verebilirler ki Allah sana kitap ve hikmeti indirmekte ve sana bilmediklerini öğretmektedir. Gerçekten Allah'ın senin üzerindeki lütfü pek büyüktür".

Hadid ve Haşır Sûrelerinin başlarında yer alan "Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ı tenzih ve tesbih eder. O Azîz ve Hakîmdir" mealindeki ayetlerde, kâinatı Allah'ın tesbih etmesi ile Allah'ın azîz ve hakîm vasfı arasında bir ilişki kurulmuştur. Tesbih etmek, Allah'ın her türlü noksanlık ve kusurdan uzak olduğunu ilan etmek anlamına gelir. Kusursuzluk ise, ancak yapılan işlerin yapısı, gayesi, işleyişi bakımından hikmetli, muhkem ve mükemmel olmasıyla mümkündür.

¹¹² Hud,11/13-14.

Böyle bir hikmeti ortaya koymak için her şeyin üstesinden gelen bir kudretin varlığına ihtiyaç vardır. İşte burada azîz vasfı bu kudretin bir unvanıdır.

4.7. Hamîd İsmi/Hamd Vasfı

Yarattığı sonsuz nimetleri sebebiyle yarattıkları tarafından hep övülen, hamîd ve mahmud olan Allah'ın insanlar için vahyettiği Kur'an, bütün nimetlerden daha büyük bir nimettir. İnsanların bundan ötürü Allah'a daha çok şükretmeleri gerekir.

Kur'an'da, Kur'an'ın hem rabbu'l-âlemin hem hamîd olan Allah tarafından indirildiğinin ifade edilmesi, kâinatın terbiyeyi ifade eden harika bir nizam ve intizam içerisinde menfaat ve maslahatları temin etmeye yönelik bir düzende yaratılması ile, Kur'an'ın terbiyeciliği arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Yani, kâinatı övgüye layık sanat estetiği içerisinde yaratan Allah, Kur'an'ı da öyle övgüye layık bir nakş-ı mebânî, bir nazm-ı maani içerisinde sunmuştur.

En'am Sûresi'nin "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a aittir. Bir de kâfirler kalkmışlar, birtakım putları Rab'lerine eşit sayıyorlar!" mealindeki ilk ayeti ile, Kehf Sûresi'nin "Hamd O Allah'a mahsustur ki kuluna kitabı indirdi ve onun içine tutarsız hiçbir şey koymadı" mealindeki ilk ayeti arasında yakın bir ilişki vardır. Enam Sûresi'nde Allah'ın yarattığı kâinatın harika sanat düzeni ile Kehf Sûresi'nde vahiy edildiği bildirilen Kur'an'ın harika belagat dizaynının ortak paydası, Allah'ın her türlü övgüye layık hamîd vasfına sahip olmasıdır.

Kasas Sûresi'nin 70. ayeti ile Câsiye Sûresi'nin 46. ayetinde, Allah'ın bütün yaptıklarında övgüye layık olduğunun altı çizilmiştir. Kasas Sûresi'ndeki ayetin meali şöyledir: "O'dur Allah. O'ndan başka yoktur İlah. Başta da sonda da, dünyada da âhirette de bütün hamdler, güzel övgüler O'nadır. Hüküm yetkisi O'nundur. Sonunda varacağınız yer de O'nun huzurudur".

Câsiye Sûresi'nin ilgili ayetinin meali ise şöyledir: "Demek ki bütün hamdler, övgüler göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur".

Sonuç

"Kur'an'da Fezlekeler" adlı bu çalışmamızda, Kur'an'da özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarının yer aldığı fezlekelerin kaynaklardaki yorumları araştırılmıştır. Ayrıca, ilgili konuların muhtevasında yer alan fezlekeler ile, kullanılan Allah'ın isim ve sıfatları arasındaki ilişkinin boyutu üzerinde durulmuştur.

Bu araştırmamızın sonucunda, Kur'an'da yer alan fezlekelerin tefsir ilminde çok önemli bir yer tuttuğu, Zemahşerî'den önce tefsir kaynaklarında bir kavram olarak yer alması da muhtevası üzerinde oldukça durulduğu gözlemlenmiştir. Hatta bazı âlimler tarafından Kur'an'ın bir 'icaz parıltısı olarak kabul edilmiştir.

Özellikle, tenzil kavramı bağlamında kullanılan “Hâlık, Rabbu’l-âlemîn, Rahman, Rahîm, Azîz, Alîm, Hakîm, Hamîd” isim ve sıfatlarının buldukları ayet veya ayetlerin bir nevi özeti mahiyetinde olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu isim sıfatların sahibi olan Allah tarafından gönderilen Kur’an’da bunların tenzil bağlamında özellikle vurgulandığı, Kur’an’ın ilgili ayet ve sûreleri için olduğu gibi, onun tamamı için de birer fezleke mahiyetinde olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Çalışmamızda, bu husus değişik kaynaklardan istifade edilerek ortaya konulmuştur. Netice itibarıyla, bu çalışmamızda, -bildiğimiz kadarıyla- yeni bir konunun araştırılması yapılmış ve ileride daha geniş çalışmalar için bir kapı aralanmıştır.

Kaynakça

- Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Lüğati'l-Muasıra, Âlemu'l-Kütüb*, 1429/2008.
- el-Bakillânî, Ebu Bekir b. et-Tayyib, *I'cazu'l-Kur'an*, Tah. Seyyid Ahmed Sakar, Daru'l-Maarif, Kahire, 1997.
- el-Basrî, Halil b. Ahmed Ebu Abdurrahman el-Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, Tah. Dr. Mehdi el-Mahzumî, Dr. İbrahim es-Sameraî, Daru ve Meketebetu'l-Hilal, y.y, t.y.
- Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1994.
- el-Bikaî, Ebu Bekir, İbrahim b. Ömer b. Hasan, *Nazmu'd-Durer fi Tenasübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Daru'l-Kitabi'l-İslamî, Kahire, t.y.
- Bilgegil, Kaya Mehmet, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitap Evi, İstanbul, 1982.
- el-Beydâvî, Nasiruddin Ebu Said, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Tah. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut, 1418.
- Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endulusî, *el-Bahru'l-Muhit Fi't-Tefsir*, Tah. Sıdkî Muhammed Cemil, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1420.
- Ebu'l-Fadl, İbrahim, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiye, 1376/1957.
- Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmadî, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, İstanbul, 1971.
- el-Firûzâbâdî, Mecduddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhît*, Tah. Muhammed Naim el-Arksusî ve Arkadaşları, Mektebu Tahkiki't-Turas fi Müessestî'r-Risâle, Beyrut/Lubnan, 1426/2005.
- el-Hafacî, Şihabuddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Mısırî, *Hâşiyetu's-Şihab ala Tefsiri'l-Beydâvî (Înâyetu'l-Kadî ve Kifâyetu'r-Râdi ala Tefsiri'l-Beydâvî)*, Daru's-Sadır, Beyrut, t.y.

İbn Aşur, Muhammed b. et-Tahir b. Muhammed et-Tunisî, *Tahriru'l-Mana's-sedid ve Tenviru'l-Akli'l-Cedid min Tefsiri'l-Kitabi'l-Mecid (et-Tahrir ve't-Tenvir)*, Tunus, 1984.

İbn Furek, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Furek el-Ansarî, *Tefsiru İbn Furek*, Tah. Allal Abdulkadir Bendevîş, Camiatu Ümmi'l-Kura, el-Memleketu'l-arabiyetu's-Suudiye, 1430/2009.

el-Kasimî, Muhammed Cemaluddin b. Muhammed b. Said, *Mehasinu't-Tevîl*, Tah. Muhammed Basil Uyûnu's-Sûd, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut, 1418.

el-Kuşeyrî, Abdulkarim b. Hevazin b. Abdulmelik, *Letafu'l-İşârât*, Tah. İbrahim el-Bisyunî, el-Heyetu'l-Misriyetu'l-Ammetu li'l-Kitab, Mısır, t.y.

el-Maverdî, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. el-Habîb el-Basrî, *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Tah: es-Seyyid b. Abdulmaksud b. Abdurrahim, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut, t.y.

el-Merağî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, Şirketu ve Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır, 1365/1946.

Muhammed Reşid b. Ali Rıza el-Huseynî, *Tefsiru'l-Menar*, el-Heyetu'l-Misriyetu'l-Âmmetu li'l-Kitab, y.y., 1990.

en-Nahcuvânî, Nimetullah b. Mahmud (eş-Şeyh Ulvan), *el-Fevatihu'l-ilahiye ve'l-mefatihu'l-ğaybiye el-Muvaddihatu lil'kelimi'l-Kur'aniye ve'l-hikemi'l-furkaniye*, Daru Rikâbî li'n-Neşr, Mısır, 1419/1999.

er-Razî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan, Fahrudin er-Razî, *Mefatihu'l-Çayb*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1420.

es-Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Daru's-Sabunî, el-Kahire, 1417/1997.

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys, Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-Ulum*, Beyrut, t.y.

es-Semîn el-Halebî, Şihabuddin Ebu'l-Abbas, Ahmed b. Yusuf b. Abdu'd-daim, *ed-Durru'l-Masûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknûn*, Tah. Dr. Ahmed Muhammed el-Harrat, Daru'l-kalem, Dimaşk, T.y.

Seyyid Kutub, İbrahim Hüseyin eş-Şaribî, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 17. Baskı, Beyrut-Kahire, 1412.

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camii'l-beyan fi Tavili ayi'l-Kur'an*, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.

ez-Zebidî, Ebu'l-Feyd Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseyinî, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Tah. Hayet, Daru'l-Hidaye, t.y.

ez-Zeccac, Ebu İshak, İbrahim b. es-Serî b. Sehl, *Maani'l-Kur'an ve İrabuhu*, Beyrut, 1408/1988.

ez-Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. es-Serî, b. Sehl, *Tefsiru Esmailahi'l-Husna*, Tah. Ahmed Yusuf ed-Dekkak, Daru's-Sakâfeti'l-Arabiye, t.y.

ez-Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Muahmud b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşaf an Ğavamidi Hakaiki't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1407.

ez-Zerkeşi, Ebu Abdillan Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, Tah. İbrahim Muhammed Ebu'l-Fadl, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiye, 1376/1957.